

RENE DECARTES

MEDITACIJE O PRVOJ FILOZOFIJI U KOJIMA SE DOKAZUJE BOŽJA EGZISTENCIJA I RAZLIKA IZMEĐU LJUDSKE DUŠE I TIJELA

*Najmudrijim i najsvjetlijim muževima,
dekanu i doktorima svetog
teološkog fakulteta u Parizu,*

Renatus Des-Cartes šalje svoj pozdrav.

Toliko me pravičan uzrok nagoni podastrijeti vam ovaj spis, a isto toliko pravična - vjerujem - bit će i vaša pružena zaštita, pošto spoznate nakanu mogega djela, da ga ni kojim drugim načinom ne bih mogao bolje preporučiti nego da vam u nekoliko riječi razložim što njime kanim.

Uvijek bijah mnijenja da su dva pitanja - ono o Bogu i ono o duši - glavna od onih koje bi više valjalo dokazivati filozofijom negoli teologijom: pa dok nama vjernicima dostaje već samom vjerom vjerovati da duša ljudska ne propada s tijelom i da Bog egzistira, ne čini se mogućim *nevjernike* nagovarati na bilo koju vjeru ili pak čudorednu vrlinu ukoliko se njima isto prvo ne dokaže naravnim razlozima: kako se često u ovom životu veće nagrade obećavaju porocima nego vrlinama, malo bi ljudi pretpostavilo *pravedno* korisnomu da se ne boje Boga ili da ne očekuju drugi život. Te iako je općenito istinito da treba vjerovati u Božju egzistenciju, jer tako uče *sveti spisi*, i obrnuto: da u *svete spise* treba vjerovati jer su od Boga; a budući je pak vjera dar Boga, taj isti koji podaruju milost da se vjeruje u ostalo može i dati da se vjeruje da on sam egzistira. Samo, takvo se što nevjernicima ne može podastrijeti, jer bi to mogli smatrati *circulus-om*. Zaista sam opazio kako svi Vi i ostali teolozi tvrdite da se Božja egzistencija može dokazati ne samo naravnim razlogom, nego se da izvesti i iz Svetog pisma, spoznaja kojeg je lakša od one o mnogim *stvorevinama*, i zapravo je tako lagana da su krivnje dostojni oni koji je nemaju. To pokazuju i riječi iz knjige Mudrosti (13): "Pa ipak, oprostiti im ne treba. Jer ako su uzmgli toliko doznati da mogu prosuđivati svoj svijet, kako da im ne bi lakše otkriti njegova gospodara?" A i u Poslanici Rimljanima gl. 1) kaže se kako njima ne *treba opraštati*. I na istom mjestu ovim riječima: *ono što je znano o Bogu, bjelodano je u njegovim stvorovima*, što nas upozorava da sve ono što se može znati o Bogu ne treba razlozima tražiti nigdje drugdje nego nam može otkriti naš vlastiti *duh*. Stoga ne mislim da bi bilo neprimjereno da istražim kako biva i kojim načinom da se Bog lakše i sigurnije spoznaje negoli stvari ovog svijeta.

A što se tiče duše, iako su mnogi sudili kako nije lako istražiti njezinu narav, a neki se čak usudiše govoriti kako ljudski razlozi dokazuju da ona propada zajedno s tijelom, dok sama vjera drži suprotno, te stoga takve osuđuje i Lateranski koncil - pod Lavom X, na sjednici osmoj -pa izričito nalaže kršćanskim misliocima da pobiju njihove dokaze, i prema snagama istinu dokažu, ipak ne oklijevah pristupiti tome predmetu.

Osim toga, budući da znam kako mnogi bezbožnici ne žele vjerovati da Bog jest i da se ljudski duh razlikuje od tijela ni zbog kojeg drugog razloga nego - kako kažu - zbog toga što to dvoje dosad još nitko nije uspio *dokazati*: iako se nikako ne slažem s njima, nego dapače smatram da gotovo svi razlozi koje su oko tih pitanja naveli veliki muževi -kad se dostatno razumiju - posjeduju snagu dokaza, i ako sam uvjeren da se jedva mogu iznaći drugi dokazi *koje drugi nisu već ranije pronašli*, smatram da u filozofiji ništa nije tako korisno nego pomnjivo istražiti jednom najbolje razloge od svih, te ih točno i zorno iznijeti, tako da svima ubuduće budu dostatnim dokazima. I napokon, jer su mnogi, kojima je poznato da sam ja razvio *stanovitu metodu* za rješavanje kojih mu drago teškoća u znanostima, koja dakako nije nova - jer od istine nije ništa drevnije - ali kojom sam se u različitim slučajevima, kako se vidjelo, sretno poslužio ovo od mene usrdno molili, smatrah stoga svojom dužnošću pokušati štogod u toj stvari.

Što god sam oko toga mogao učiniti sadržano je u ovom traktatu. Nije mi nakana sakupiti u njemu sve različite razloge koji bi se mogli navesti za isti predmet, jer to nije ni truda vrijedno, osim gdje ni jedan nije dostatno siguran - nego sam tek tako obradio prve i glavne koje se usuđujem iznijeti kao najsigurnije i najbjelodanije dokaze. Dodao bih pače da su oni

takvi da mislim da ne postoji nikakav drugi put ljudskom duhu kojim bi se mogli pronaći bolji; a nagoni me potreba predmeta, i slava Božja, na koju se sve ovo odnosi, da ovdje o svojem nešto slobodnije govorim nego što mi je inače navada. Ali, koliko god ih inače smatrao sigurnim i bjelodanim, nisam time odmah i uvjeren da su oni prik ladni da ih svi shvate: nego, kao što u geometriji postoje mnogi razlozi koje napisashe Arhimed, Apolonije, Papo i drugi a koje svi smatraju *bjelodanim i sigurnim*, jer zaista ne sadrže ništa što se ne bi točno slagalo s prethodnim navodima, a ipak budući su predugački i zahtijevaju veoma pozorna čitatelja, razumijevaju ih tek malobrojni - isto tako, iako su ti kojima se ovdje služim jednaki geometrijskim, i po sigurnosti i po bjelodanosti, pa ih čak mislim i nadmašuju, ipak se bojim da ih mnogi neće dovoljno shvatiti, kako zbog toga što su podugački i što jedni ovise od drugih, tako uglavnom i zato što zahtijevaju duh posve lišen predrasuda i koji se lako oslobađa *pridruženih osjetila*. Uz to, nema na svijetu toliko prikladnih za metafizičke kao za geometrijske studije. A dalje, razlika je još i u tome što su u geometriji svi uvjereni da ništa napisati ne treba o čemu ne postoji pouzdan dokaz, te nevični češće griješe u tome što odobravaju lažne (jer žele da izgleda kao da ih razumijevaju) nego što odbacuju istinske dokaze: dok je zaista suprotno u filozofiji, jer se vjeruje da ničeg nema o čemu se ne može razlagati u prilog i protiv, malo njih istražuju istinu, a mnogi loveći slavu genija, usuđuju se napadati i najbolje dokaze.

I stoga, ma kakvi bili moji razlozi - budući se tiču filozofije - ne nadam se polučiti njihovom snagom žuđenu svrhu, ukoliko mi vi ne pomognete svojim pokroviteljstvom. Nego: kad je već u svima duhovima takvo mnijenje o vašem fakultetu, i ime *Sorbonne* tolike moći da se ne samo u vjerskim stvarima - osim svetih koncila - nijednoj drugoj *družbi* ne vjeruje toliko koliko vašoj, nego ni u ljudskoj filozofiji ne vjeruje se da igdje ima više jasnoće, čvrstine, te potpunosti i mudrosti u donošenju sudova - ne sumnjam da ćete, ukoliko se udostojite posvetiti pozornost ovom opisu, *prvo* ga ispraviti: jer imajući na umu ne samo svoju ljudsku narav nego osobito svoje neznanje, ne tvrdim kako u djelu nema nikakvih pogrešaka, *zatim*, ako koje stvari *manjkaju* ili nisu dovoljno razjašnjene ili su potrebite većeg objašnjenja, ili da ih vi sami dodate, usavršite, potkrijepite ili da to barem ja učinim pošto me vi budete upozorili; i, *napokon*, pošto razlozi sadržani u ovome djelu, a kojima se dokazuje da Bog jest i da se duh razlikuje od tijela, budu dovedeni do one bjelodanositi do koje vjerujem da se mogu dovesti, tako te se zaista budu smatrali najtočnijim dokazima, te ćete ushtjeti to isto potvrditi i javno posvjedočiti, i ne dvojim, velim, bude li to tako, da će sve pogreške što su ikad nastale oko ovih pitanja naprosto iščeznuti iz ljudskih duhova. Sama *istina* tako će poslužiti da se i ostali nadareni i učeni pridruže vašem sudu; a *moć* će učiniti da bezbožnici, koji su obično više priučeni nego nadareni ili učeni, odbace duh oporbe ili čak možda da te razloge, za koje vide da ih kao dokaze primaju svi genijem obdareni, i sami prihvate, kako ne bi izgledali kao oni koji ih ne razumijevaju. Nakon toga će svi ostali lako početi vjerovati takvim očitostima i neće više na svijetu biti nikoga tko bi se usudio posumnjati bilo u Božju egzistenciju, bilo u stvarnu različitost ljudske duše od tijela. Kolika bi od toga bila korist Vi ćete sami - *po vašoj osobitoj mudrosti* - moći bolje od svih ocijeniti, a osim toga, ne bi dolikovalo da Vama, koji uvijek bijaste najvišim osloncem *Crkve katoličke*, ovdje još podrobnije zagovaram opću stvar Boga i vjere.

PROSLOV ČITATELJU

Pitanja o Bogu i ljudskom duhu već sam dotaknuo u *Raspravi o metodi ispravnog upravljanja umom i istraživanja istine u znanostima*, što je na francuskom izdana 1637, ne da bih njih tu točno obradio, nego tek ovlašno, kako bih na temelju suda čitatelja naučio kakvim načinom da ih kasnije obradim. Ona su mi se, naime, činila od tolike važnosti, da sam sudio kako se njima treba pozabaviti više nego jednom; kako bih ta pitanja izložio, zapućujem se putem kojim se malo *kroči* i koji je toliko udaljen od opće navade, da nisam smatrao probitačnim pisati na francuskom i u obliku slobodnijeg spisa koji bi svi čitali, kako ne bi i ljudi slabijeg dara povjerovali da i oni mogu poći tim putem.

Kad sam u tom djelu zamolio sve one koji u mojim spisima opaze što god vrijedno prigovora da se udostojte opomenuti me, ništa spomena vrijedno u vezi s onim što rekoh o ovim pitanjima ne bijaše primijećeno, osim dvoga, o čemu ću ovdje reći koju, prije no što pristupim njihovu podrobnijem razlaganju.

Prvo je, da iz toga što ljudski duh okrenut samom sebi ne prima sebi nikako drugačije nego kao stvar što misli, *ne slijedi*, da se njegova narav ili esencija sastoji samo od toga što je stvar što misli takva, da riječ *samo* isključuje sve ostalo za što bi se možda moglo reći da pripada naravi duše. Na tu primjedbu odgovaram da tu nisam htio isključiti sve ostalo u smislu same istine o stvari (kojom se tu nisam ni bavio), nego samo u smislu svojeg mišljenja, i to tako, da smisao bijaše da ništa jasno ne spoznajem za što znadijah da se odnosi ma moju esenciju osim da sam stvar što misli ili stvar što u sebi ima sposobnost mišljenja. U onome što slijedi pokazat ću pak kojim načinom iz toga, što ne spoznajem ništa drugo što pripada mojoj esenciji, proizlazi da zaista i ne postoji ništa drugo što joj pripada.

Drugo je, da iz toga što u sebi imam ideju stvari savršenije od mene, *ne proizlazi* da je ta ideja savršenija od mene a još manje da egzistira ono što ta ista ideja predstavlja. Ali ja odvracam kako ovdje u samoj riječi ideja postoji dvosmislenost: može se uzeti naime *tvarno (materijaliter)*, za djelovanje razuma, u kojem smislu ne može se reći da je od mene savršenija, ili *objektivno, (objective)*, za stvar koja je predstavljena istim djelovanjem, i koja stvar, iako se ne pretpostavlja da ona egzistira izvan razuma, može biti od mene savršenija po svojoj biti. U recima što slijede podrobnije ću izložiti kako zaista samo iz toga što u meni postoji ideja stvari savršenije od mene proizlazi da i ta stvar istinski postoji.

Vidio sam i još nekakva dva napisa prilično podugačka, kojima se ne pobijaju toliko moji razlozi o ovim pitanjima, koliko moji zaključci, i to *pobijalima* posuđenim iz općih mjesta u bezbožaca. I budući da pobijala takve vrste ne mogu imati nikakve snage u onih koji razumijevaju moje razloge, i kako su sudovi mnogih izopačenih i slaboumni, tako da se prije dadu nagovoriti sprve prihvaćenim mišljenjima, ma koliko lažnim i dalekim umu, negoli istinitim i čvrstim opovrgnućem istih, za koje poslije čuju - ne želim ovdje na njih odgovoriti, kako ih ne bih morao prethodno navoditi. Općenito bih rekao tek to, da sve ono što bezbošci pred svijetom iznose kako bi pobili Božju egzistenciju, oslanja se uvijek ih na pojavu da se Bogu pripisuju ljudski afekti, ili da se našim duhovima pridaje tolika snaga i mudrost te pokušavamo odrediti i shvatiti što Bog može i treba činiti, što nam neće nikako biti teško odbaciti, sjetimo li se samo da naš duh treba smatrati konačnim a Boga neshvatljivim i beskonačnim.

Zaista, pošto sam već jednom upoznao sudove ljudi, ponovno se laćam obrade pitanja o Bogu i ljudskom duhu, zajedno s počelima cjelokupne prve filozofije, a da pri tome ne očekujem nikakav pljesak svjetine niti mnoštvo čitatelja: dapače ne savjetujem *ikojima* drugim da ovo čitaju osim onima koji mogu i hoće zajedno sa mnom ozbiljno meditirati, te osloboditi duh pridruženih osjetila i svih predrasuda, a takvih znam da će se vrlo malo naći. Što se pak tiče onih koji ne hoteći shvatiti niz i svezu mojih razloga upuštaju se samo u raspredanja o pojedinim odlomcima, kao što je običaj u mnogih, ti neće imati mnogo koristi od čitanja ovog spisa, pa ako možda i na mnogim mjestima nađu prigodu za porugu, ipak neće moći lako prigovoriti štogod' što ima težinu ili je dostojno odgovora.

Jer, uistinu, ni ostalima ne jamčim da ću ih u svemu sprve zadovoljiti, niti pak sebi utvaram kako mogu predvidjeti sve što bi se komu moglo činiti teškim, prvo ću u *Meditacijama* izložiti one misli s pomoću kojih sam čini mi se sam došao do sigurne i bjelodane spoznaje istine, kako bih doznao mogu li možda istim razlozima kojima sam se sâm uvjerio i druge uvjerali. Zatim ću odgovoriti na primjedbe ljudi koji se odlikuju i darovitošću i učenošću, a kojima sam bio poslao na ogled ove *Meditacije* prije no što ih dadoh u tisak. Njihove su primjedbe dostatne i brojne i raznovrsne, tako da se usuđujem nadati kako će malo komu moći pasti na pamet nešto važnije što oni nisu već dotaknuli. Stoga molim čitatelje da ne donose sud o *Meditacijama* prije nego što se udostojte pročitati njihove primjedbe i odgovore na njih.

PREGLED ŠEST SLIJEDEĆIH MEDITACIJA

U *prvoj* meditaciji se izlažu uzroci zbog kojih možemo sumnjati u sve stvari, osobito u materijalne; naime sve dotle dok nemamo drugačije temelje znanosti od onih koje dosad imasmo. Iako se korist od takve sumnje sprve ne opaža, ipak je ona veoma velika zbog toga što nas oslobađa svih predrasuda i pripravlja nam najlakši put da odvojimo osjetila od samog duha; napokon, ona postiže da više ne možemo sumnjati o onim stvarima za koje poslije otkrijemo da su istinite.

U *drugoj*, duh koji - služeći se vlastitom slobodom - pretpostavlja da ne egzistiraju sve one stvari u koje se može ma i najmanje sumnjati, shvaća kako međutim nije moguće da on sam ne egzistira. A i to je od najviše koristi, jer se tim načinom lako razlikuje koje stvari pripadaju njemu samom, tj. razumskoj prirodi (*natura intellectualis*), a koje opet tijelu. Ali jer neki možda očekuju na tome mjestu razloge za besmrtnost duše, to - mislim - moram upozoriti da mi ovdje nije nakana napisati ništa što ne bih mogao točno dokazati; pri tome nisam mogao slijediti nikakav drugi poredak nego onaj koji je uobičajen u *geometara*, tako da prethodno navedem sve stvari od kojih zavisi traženi stavak, prije nego što štogod o njemu zaključim. Prvo pak i glavno što je potrebno da bi se spoznala besmrtnost duše jest da se obrazuje što je moguće jasniji pojam o njoj, koji je posve različit od svakog pojma tijela, što je tu i učinjeno. Zatim je potrebno i da znamo da su istinite sve one stvari koje smo jasno i odjelito razumjeli, istim onim načinom, kojim smo ih razumjeli; što se ne može dokazati prije četvrte meditacije; isto tako treba imati i odjelit pojam tjelesne prirode, koji se dijelom obrazuje u drugoj meditaciji, dijelom u petoj i šestoj, a iz toga treba zaključiti da sve one stvari koje se jasno i odjelito poimaju kao različite supstancije, kao što se poimaju duh i tijelo, zaista jesu supstancije koje se stvarno međusobno razlikuju; to sam zaključio u šestoj meditaciji. U istoj se isto potvrđuje iz toga, što ni jedno tijelo ne razumijemo drugačije negoli kao djeljivo, ni jedan duh ne razumjemo drugačije negoli kao *nedjeljiv*: jer mi ne možemo zahvatiti polovicu ni jednog duha kao što možemo i od bilo kojeg najmanjeg tijela; tako da se njihove prirode prepoznaju ne samo kao različite, nego na neki način i kao oprečne. O toj stvari u ovom spisu nisam ništa više rekao; jer je i to posve dovoljno za dokaz da iza raspada tijela ne slijedi propast duha, i da se tako smrtnicima pruža nada u drugi život; a i zbog toga što premise, iz kojih se može zaključiti besmrtnost duha, zavise od izlaganja cjelokupne fizike i prvo da se zna da općenito sve supstancije, ih stvari koje Bog treba stvoriti da bi opstojale, po svojoj naravi su nepropadljive i ne mogu nikad prestati biti, ukoliko se ne svedu na *ništa* tako što im isti Bog oduzme *svoje sudjelovanje* i da se upozori kako je tijelo općenito uzeto supstancija, te stoga nikad ne propada. Ali ljudsko tijelo, ukoliko se razlikuje od ostalih tijela, tek je stanovit sklop stanovitih dijelova i ostalih sličnih akcidencija, dok se ljudski duh ne sastoji ni od kakvih takvih akcidencija, nego je čista supstancija: iako se sve njezine akcidencije mijenjaju - kao kad jedne stvari razumijeva, druge hoće, treće čuti itd. - ipak stoga sam duh ne izlazi drugačiji; a ljudsko tijelo pak drugačijim biva samim tim što se izmijeni lik kojeg od njegovih dijelova: pa iz svega toga slijedi da ljudsko tijelo vrlo lako propada, dok je duh ljudski po svojoj naravi besmrtn.

U *trećoj* meditaciji - kako se meni čini - dovoljno sam opširno izložio svoj glavni dokaz o Božjoj egzistenciji. Međutim, jer - kako bih duše čitatelje što je moguće više oslobodio pridruženih osjetila - ne htjedoh se tu poslužiti nikakvim

usporedbama posuđenim od tjelesnih stvari, ostat će možda mnoge nejasnoće, koje će se - nadam se - razjasniti poslije u odgovorima na primjedbe; kao - između ostalog - kako da ideja bića vrhunski savršenog, koja je u nama, sadrži toliko objektivne stvarnosti, da ne može ne biti uzrokovana najsavršenijim uzrokom, što se tu rasvjetljava spomoću usporedbe s veoma savršenim strojem, ideja kojeg je u duhu kakva umjetnika, kao što objektivna tvorevina te ideje treba imati nekakav uzrok, naime znanost toga tvorca ili nekog drugog od kojeg ona potječe, isto tako ideja Boga - koja je u nama - ne može ne imati samog Boga kao uzrok.

U *četvrtj* se meditaciji dokazuje kako su istinite sve one stvari koje shvaćamo jasno i odjelito, a isto se tako izlaže u čemu se sastoji razlog lažnosti: što je potrebno znati kako radi potvrde prethodnog tako i za razumijevanje slijedećeg. (Ali tu, međutim, treba upozoriti da se nikako nisam bavio grijehom ili pogreškom, koji nastaju pri potrazi za dobrim i zlim, nego samo onim što nastaje pri prosudbi istinitog i lažnog. Nisam se pozabavio ni onim što se odnosi na vjeru ili na rođenje života, nego samo onim što se tiče spekulativnih istina, spoznatih samo spomoću prirodnog svjetla.)

U *petoj*, pored toga što se objašnjava općenito uzeta tjelesna narav, iznose se i novi dokazi o Božjoj egzistenciji: pri čemu će se opet možda pojaviti neke poteškoće, koje se razrješuju poslije u odgovoru na primjedbe: a zatim se pokazuje na koji je način istinito da i sigurnost samih geometrijskih dokaza ovisi o spoznaji Boga.

U *šestoj* meditaciji, napokon, razlikuje se razumijevanje od imaginacije; opisane su oznake razlika; pokazuje se stvarna razlika između duha i tijela, a isto tako se pokazuje kako je ona s njim tako tijesno povezana, te s njim čini neko jedno; daje se i pregled svih pogrešaka koje mogu potjecati od osjetila, a izlažu se i načini kojima se one mogu izbjeći; napokon se iznose svi razlozi iz kojih se može zaključiti egzistencija materijalnih stvari: i to ne stoga što bih smatrao veoma korisnim dokazivati ono što oni dokazuju, naime da zaista postoji svijet, ili da ljudi imaju tijela i slično, u što nije nikad ozbiljno sumnjao nitko zdrave pameti; nego jer se razmatrajući o njima spoznaje kako oni nisu ti tako čvrsti ni tako bjelodani kao što su oni spomoću kojih dolazimo do spoznaje o našem duhu i Bogu; stoga što su ti najsigurniji i najbjelodaniji od svih koje može spoznati ljudski um. U ovim *Meditacijama* meni je bio jedini cilj dokazati upravo to. Stoga ovdje ne razmatram različita druga pitanja koja se zgodimice također dotiču.

I. MEDITACIJA

O STVARIMA KOJE SE MOGU STAVITI U SUMNJU

Opazio sam - tomu je već nekoliko godina - kako sam u svojoj prvoj dobi bio primio mnoge lažne pod istinite stvari i koliko su sumnjive one koje sam poslije na te iste nadogrudio, te da se stoga treba jednom u životu sve to iz temelja preokrenuti, pa početi iznova od prvih osnova, želim li u znanostima utemeljiti što god čvrsto i postojano; ali to se činilo golemim poslom, te odlučih čekati ono doba koje bi bilo toliko zrelo, da poslije njega neće biti drugog u kojem bi bio pripravniji za namjeravam pothvat. Stoga sam tako dugo oklijevao da sam počeo sam sebe okrivljavati što na razmišljanje tratim ono vrijeme koje mi je još preostalo za djelovanje. Stoga kad sam sad svoj duh lišio svih briga, pribavio sebi sigurnu dokolicu, izdvojen u osami imat ću vremena da se ozbiljno i slobodno posvetim potpunom obaranju svojih ranijih mišljenja.

U tu svrhu neće biti potrebno da pokažem kako su sva ona lažna, što možda ne bih nikad ni mogao postići, već, budući da um nalaže da pristanak treba uskratiti ništa manje oprezno onima što su nedovoljno sigurna i nesumnjiva nego onima što su bjelodano lažna, budem li našao kakav god razlog za sumnju u bilo kojem od njih, dostajat će to da ih sasvim odbacim. Stoga neću ni obrađivati svako pojedino od njih, što bi bio posao bez kraja; nego - jer kad se potkopaju temelji, što god je na njih nadograđeno samo se od sebe ruši - latit ću se prvo samih počela na kojima se gradilo sve ono u što nekoć vjerovah.

Naravno, što god sam dosad primio kao najistinitije, primio sam od osjetila ili osjetilima; otkrio sam međutim da ona pokatkada varaju, a

razboritost nalaže da se nikad u cijelosti ne pouzdajemo u one koji nas makar i samo jednom prevariše.

Samo, ako se i događa te nas osjetila pokatkada varaju o stvarima što su veoma sićušne ili daleke, postoje mnoge druge stvari o kojima se ne može sumnjati, iako se iz osjetila crpe: kao da ja sad ovdje sjedim uz ognjište, ogrnut toplim ogrtačem, s papirom pod rukama i slično. Da su ove iste ruke moje, a i cijelo ovo tijelo, kojim bi se razlogom moglo nijekati? Ukoliko se možda ne usporedim s ne znam kojim luđacima, kojima je mozgove toliko oštetila opaka para crne žuči, te neprestance tvrde ili da su kraljevi, iako su najubogiji, ili da su grimizom zagrnuti, iako su goli golcati, ili da im je glava glinena ili da su tikve ili da su od napuhanog stakla, ali takvi su bezumni, i sam ne bih ispao ništa manje bezumnim ako bih primio na sebe kakav primjer uzet od njih.

Ali, zaista, kao da i sam nisam čovjek koji uobičajava noću spavati, i u snima proživljavati sve isto, ih pokatkad i još manje vjerojatno negoli ti isti kad su budni? ! Koliko li me je često noćni spokoj uvjeravao u to isto, da sam ovdje, ogrnut ogrtačem, posađen uz ognjište, dok sam zapravo odložene odjeće ležao pod pokrivačem?! Sad zaista budnim očima promatram ovaj papir, glava koju pomičem nije drijemna, istu ruku svrhovito i svjesno pružam i njom dotičem; dok usnulu čovjeku stvari se ne događaju tako odjelite. Ali kao da se ne sjećam kako su me u snima znale obmanuti slične takve misli, pa kad o tome pažljivije promislim, tako jasno uviđam da se nikakvim sigurnim znacima ne može razlikovati java od sna, da sam osupnut, i gotovo mi to isto osupnuće potvrđuje misao da sanjam.

Recimo da smo zaspali i da te pojedinosti nisu istinite, da otvaramo oči, pomičemo glavu, pružamo ruke i da čak nemamo takve ruke ni takvo cijelo tijelo; pa ipak zapravo treba priznati da su viđevine sna poput naslikanih slika, koje ne mogu nastati drugačije nego po sličnosti prema istinitim stvarima; i stoga barem ove općenitosti - oči, glava, ruke, cijelo tijelo - nisu neke imaginarne stvari, nego odista egzistiraju. Uistinu i sami slikari - kad nastoje sirene i satire oslikati u najneobičnijim oblicima - ne mogu im pridati posve nove prirode, nego tek pri tome miješaju dijelove različitih životinja; pa ako pak i izmisle nešto što je toliko novo da ništa tomu slično nije nikad viđeno, i da je posve izmišljeno i lažno, ipak barem boje od kojih se to sastoji moraju biti istinite. Po ništa drugačijem razlogu (iako ove općenitosti - oči, glava, ruke i slično - mogu biti izmišljene) potrebno je barem dopustiti da istinite mogu biti neke druge jednostavnije i općenitije stvari s pomoću kojih se - kao istinitim bojama - oblikuju sve one - bilo istinite bilo lažne - slike stvari koje su u našem mišljenju.

Takve vrste čini se tjelesna narav uopće i njezina protežnost (*extensio*); takav je oblik protežnina (*res extensa*); zatim njihova količina, ili njihova veličina i broj, samo mjesto na kojem egzistiraju, vrijeme kojim traju i slično.

Stoga možda nećemo loše zaključiti ustvrdimo li kako su nekako sumnjive fizika, zvjezdoznanstvo, medicina i sve slične discipline, koje ovise od razmatranja *složevina* (*res compositae*), dok je nečeg sigurnog i nesumnjivog u aritmetici, geometriji i njima sličnim, koje se bave samo najjednostavnijim i najopćijim stvarima i malo brinu o tome da li iste jesu ili nisu u naravi stvari. Jer, bdio ja ili spavao, dva i tri jednom zajedno *jesu* pet, i četvorina nema više od četiri strane; i čini se nemogućim da bi tako bjelodane istine mogle potpasti pod sumnju lažnosti.

Zaista, odavno je u mojem duhu učvršćena misao da postoji Bog koji može sve i koji je stvorio mene ovakvim kakav sam. Otkud pak znam da On nije učinio da ne bude uopće nikakve zemlje, nikakvog neba, nikakve protežnine (*rex extensa*), nikakva lika, nikakve veličine, nikakva mjesta, ili barem da sve to ne egzistira drugačije nego što se meni čini? A zaista - time što ja pokatkad sudim da se drugi varaju u stvarima za koje misle da ih najsavršenije znaju, zar se tako i sam ne varam kad god zbrajam dva i tri ili kad brojim stranice četvorine, ili u čemu drugom, ako se što lakše može izmisliti? Ali Bog možda nije htio da se tako varam, jer se kaže daje On u najvišem smislu dobar; ali ako bi se to protivilo njegovoj dobroti, da sam stvoren takvim da se uvijek varam, po istome bi bilo strano dopustiti da se pokatkad varam, što se ne bi moglo reći da se ne događa.

Možda bi se mogli naći neki koji bi radije zaniijekali jednog tako moćnog Boga nego da povjeruju kako su sve ostale stvari nesigurne. Ali te nećemo pobijati i dopustit ćemo da je tlapnja sve rečeno o Bogu; alj, neka pretpostave da do toga, što jesam, došao sudbinom, slučajem ili po neprekidnom nizu stvari ili kakvim drugim načinom - budući se nekakvim nesavršenstvom čini varati se i griješiti, što manje moćna budu pripisivali tvorca mojem podrijetlu to ću ja vjerojatnije biti toliko nesavršen te ću uvijek griješiti. Na te argumente zaista nemam što odgovoriti, nego sam nagnan priznati da od svih onih stvari u koje nekoć vjerovah kao u istinite, nema nijedne u koju ne bi trebalo sumnjati, i to ne zbog nepromišljenosti ili površnosti nego na temelju valjanih i promišljenih razloga: stoga treba i takvima - ništa manje no onima što su očigledno lažni - uskratiti pristanak, želim li pronaći štogod sigurno.

Ali nije dovoljno što sam sve to primijetio, potrebno je to i stalno imati pred očima, jer neprestance se ponovno vraćaju uobičajene misli, te zbog druge porabe i po stečenom pravu prisnosti prisvajaju moje povjerenje, gotovo protiv moje vlastite volje; i nikad neću prestati da se s njima sjažem i u njih vjerujem, sve dok pretpostavljam da su takve kakve su uistinu, naime na neki način - kako se zgodimice pokazuje - sumnjive, ali ništa manje veoma vjerojatne, te je s mnogo više razloga vjerovati u njih nego ih nijekati. Stoga svega mislim kako neću loše postupiti ako - svojom vlastitom voljom - sam sebe prevarim, pa ih sve budem smatrao i lažnim i izmišljenim, sve dotle dok (kao s ujednačenim utezima predrasuda s obje strane) više ni jedna opaka navika ne bude priječila pravo poimanje stvari mojem sudu. Znam da od toga neće biti nikakve pogibelji ili pogreške, i da ne mogu više zapasti u nevjericu, jer se sad ne upuštam u djelovanje, nego samo u spoznavanje.

Pretpostavit ću stoga ne najboljeg Boga, izvora istine, nego neakva zloduha što je i u najvišoj mjeri moćan i lukav, koji je uložio sve svoje umijeće u to da mene prevari: mislit ću da nebo, zrak, zemlja, boje, likovi, zvukovi i sve ostale izvanjske stvari nisu ništa drugo nego obmane snova, zamke koje je postavio mojoj lakovjernosti: promatrat ću sebe samog kao da nemam ruku, ni očiju, ni mesa, ni krvi, niti kakva osjetila, nego da sve to imam jer krivo mislim: ustrajat ću tvrdoglavo u takvom meditiranju, pa tako, ako već u mojoj moći me bude spoznati štogod istinitog, barem ću očvrsla uma sačuvati u sebi ono što imam, ne prihvaćajući lažne stvari te ni neće ništa uzmoći nametnuti ni isti obmanjivač, pa ma koliko bio moćan i lukav. Ali takva zadaća je naporna, a neakva lijenost me vraća u svakodnevnu životnu kolotečinu. Nego kao kakav sužanj, koji se u snovima hrani imaginarnom slobodom, pa i kad osjeti poslije da sanja, boji se probuditi, te se uljuljkava ugodnim tlapnjama: tako se i sam od sebe prepuštam starim mislima i bojim se probuditi, iz straha da me trudno bdjenje, što slijedi ugodni počinak, ne izvede na kakvu svjetlost, nego me još uvali među neprozirne tmine nastalih teškoća.

II. MEDITACIJA

O NARAVI LJUDSKOG DUHA: DA JE ON POZNATIJI OD TIJELA

Jučerašnjim meditiranjem bačen sam u takve sumnje da ih više ne mogu zaboraviti a ne vidim ni načina kojim bi se mogle razriješiti; nego kao da sam odjednom bačen u duboki vir, toliko sam osupnut, da niti mogu nogom dno doseći niti pak isplivati na površinu. Ipak ću se potruditi i ponovno pokušati onim istim putem kojim sam se jučer bio zaputio, odbacujući - naime - sve ono u što bi se i najmanje moglo posumnjati, ništa manje tako kao da bih otkrio da je u cijelosti lažno; i nastaviti ću tako sve dok ne spoznam štogod sigurno ili ako pak ništa drugo, barem da spoznam zasigurno kako ništa nije sigurno. Arhimed je tražio tek jednu točku, koja bi bila čvrsta i nepomična, kako bi s mjesta pomaknuo cijelu zemlju; ovdje se velikom mogu nadati budem li otkrio i štogod najmanje koje je sigurno i neuzdrmano.

Pretpostavljam stoga da su lažne sve stvari koje vidim; vjerujem kako nikad nije egzistiralo ništa od onih stvari koje predočava lažljivo pamćenje; nemam nikakvih osjetila; tijelo, oblik, protežnost, gibanje i mjesto tek su utvare. Što će onda biti istinito? Možda jedino to, da ništa nije sigurno (*certum*).

Ali otkud znam da ništa ne postoji različito od svih stvari, tih stvari koje sad prosuđujem, ono u što ne može biti ni najmanje sumnje? Ne postoji li kakav Bog - ili da ga nazovem bilo kojim drugim imenom — koji mi je usadio te iste misli (*cogitationes*)? Ali zašto da tako mislim, kad bih možda i sam mogao biti njihovim tvorcem? Nisam li dakle barem ja sâm nešto? Ali već porekoh da imam ikakva osjetila, ikakvo

tijelo; a ipak oklijevam; ali kamo odatle? Nisam li toliko vezan tijelom i osjetilima da bez njih ne mogu biti? Ali ja sam uvjeren kako u svijetu ničega nema, nikakvog neba, nikakve zemlje, nikakvih duhova, nikakvih tijela; nema li stoga isto tako ni mene sama? *Sigurno bih bio, ako bih se u to uvjerio*. Ali postoji ne znam koji obmanjivač, veoma moćan i veoma lukav, koji me uvijek umješno vara. Samo, bez ikakve sumnje ja i jesam, ako me vara; a neka vara koliko god može, ipak nikad neće postići da ne budem ništa, sve dok ja mislim da nešto jesam. Stoga, pošto se o svemu tome dobro promislilo, može se reći kako ovaj iskaz: *Ja jesam, ja egzistiram, koliko god ga puta izrekao ih duhom poimao, nužno jest istinit*.

Ja još dovoljno ne razumijevam koji sam to ja koji pak nužno jesam; stoga se odmah treba čuvati da možda nehotice štogod drugo ne uzmem mjesto sebe, te tako zastranim čak u ovoj spoznaji za koju tvrdim da je najsigurnija i najbjelodanija od svih. Stoga ću iznova razmisliti o onome što sam nekoć vjerovao da sam, prije nego što se upustih u ove misli; iz toga ću zatim odstraniti sve što se može makar i *najmanje* pobiti navedenim razlozima, tako da ne preostane naprosto ništa drugo nego ono što je sigurno i neuzdrmano.

Što sam dakle dosad mislio da jesam? Naravno, da sam *čovjek*. Ali što je čovjek? Da kažem da je umna *životinja*? Neću, jer kasnije bi se možda pitalo što je *životinja* i što je to *umna*, pa bih tako zbog jednog pitanja zapao u mnoga i teža; a i nemam toliko dokolice da bih mogao rasipati vrijeme na takve tančine. Nego ću se radilje pozabaviti onime što se samo od sebe i od prirode javljalo dosad u mojem mišljenju (*cogitatio*) kad god sam razmatrao što sam. Naravno, smatrao sam prvo da imam lice, ruke, šake, cijeli onakav *stroj udova*, kakav se razaznaje i u mrtvacu i koji označivah imenoimtijelo. Opazio sam zatim da se hranim, koračam, osjećam i spoznajem: što su postupci koje sam pripisivao duši. Ali što je ta duša, ili nisam ni razmišljao, ih sam je zamišljao nečim izuzetnim, poput vjetra ili vatre ili etera, što prožima moje grublje dijelove. O samom tijelu nisam pak ni malo sumnjao, nego sam mislio da odvojito poznajem njegovu narav, koju bih - prema sadašnjem slučaju - da sam je pokušao opisati, ovako objasnio: pod tijelom razumijevam sve ono što se može ograničiti nekim oblikom, odrediti mjestom i tako ispuniti prostor da se iz njega isključuje svako drugo tijelo; koje se može opaziti pogledom, dodirom, sluhom, okusom ili njuhom, isto tako- i gibati na različite načine, ne samo od sebe, nego dodirom nečega drugog: jer sam sudio da tjelesnoj prirodi ne može nikako pripadati snaga da samu sebe pokreće, osjeća ili misli; dapače, čudio bih se otkrivši takve sposobnosti u nekim tijelima.

Što pak sad, gdje pretpostavljam nekog *obmanjivača*, najmoćnijeg i - ako je dopušteno reći - zlog, koji se u svemu trudi koliko god može da me obmane? Mogu li ustvrditi da imam i najmanje od sveg onog za što rekoh da pripada naravi tijela? Posvećujem pozornost, mislim, obrćem misli - ničega nema; zamaram se ponavljajući uzalud isto. A što je opet sa onim što sam duši pripisivao? Da se hranim ili hodam? Budući da tijela nemam, onda su to samo izmišljotine. *Osjećati*? Naravno, ni toga nema bez tijela, a mnoge sam stvari vidio da osjećam u snovima za koje sam poslije uvidio da ih nisam osjećao. *Misliti*? Tu pronalazim: *mišljenje* jest; jedino se ono ne može od mene otrgnuti. Ja jesam, ja egzistiram, sigurno je. A koliko dugo? Naravno, toliko dugo koliko mislim; a može pak biti: prestanem li sa svakim mišljenjem, prestajem odmah i sa svim bitkom. Ne tvrdim sada ništa osim ono što je nužno istinito; ja sam stoga ukratko stvar što misli (*res cogitons*), to jest *duh (mens)*, ili *duša (animus)*, ili *razum (intellectus)*, ili *um (ratio)*, što su nazivi kojih mi značenje ne bijaše poznato ranije. Ja sam dakle stvar istinita i odista egzistirajuća; ali kakva stvar? Rekoh, koja misli.

Što još? Zamislit ću: nisam onaj sklop udova koji se naziva ljudskim tijelom; nisam ni onaj rijetki zrak što prožima te udove, ni vjetar, ni vatra, ni para, ni dah, ništa od onog što izmislim: pretpostavljam pak da su iste stvari ništa. Ostaje stavak: ja ipak nešto jesam. Samo, može se dogoditi da te iste stvari, za koje pretpostavljam da nisu ništa, jer su meni nepoznate - što se tiče istine - ne budu različite od mene samog kakvim se poznavah? Ne znam, o toj stvari sad ne raspravljam: samo o onim stvarima koje su mi poznate mogu donositi sud. Spoznah da egzistiram; istražujem, koji sam to ja kojeg poznajem. Posve je sigurno da poznavanje (*notiffia*) istog tako točno uzeto ne ovisi od onih stvari za koje još ne spoznah da egzistiraju; a niti dakle od onih drugih koje imaginacijom izmišljam. Sama ta riječ *izmišljam* (*effingo*) upozorava me na moju pogrešku: jer zaista bih izmišljao, kad bih zamislio (*imaginor*) da sam štogod, jer zamišljati (*imaginari*) nije ništa drugo nego razmatrati oblik ili sliku (*imago*) tjelesne stvari. Kako pak zasigurno znam da jesam, može biti da su sve te iste slike, i općenito sve one koje se odnose na tjelesnu prirodu, ništa drugo nego utvare sna. A kad se o tima razmisli, vidi se kako sam ništa manje ludo kazao govoreći: *zamislit ću, kako bih odjelitije spoznao tko sam*, nego da sam kazao: probudio sam se i vidim nešto istinito, ali kako još ne vidim dostatno bjelodano, trudim se ponovno zaspati, da mi snovi to isto predoče istinitije i bjelodanije. Tako spoznajem da se ništa od onih stvari koje mogu shvatiti spomoću imaginacije ne odnosi na onu spoznaju koju imam o sebi, te da je potrebno naj pažljivije odvratiti duh od njih, kako bi što odjehtije spoznao svoju vlastitu narav.

Ali ipak što sam ja? Stvar koja misli. Što je to? Naravno: ono što sumnja, razumijeva, tvrdi, nijeće, hoće, neće, te zamišlja i osjeća.

Zaista, nije to malo ako sve meni pripada! Ah zašto ne bi pripadalo? Nisam li ja sam onaj tko sumnja gotovo u sve, a ipak ponešto razumijeva, koji tvrdi kako je jedno istinito, dok drugo poriče, koji želim više spoznati, ne želim se: varati, mnogo stvari zamišljam i protiv svoje volje, i o mnogim stvarima razmatram kao da dolaze od osjetila? Koje od toga nije jednako istinito kao i to da ja jesam, pa makar uvijek spavao i makar se onaj koji me stvorio svim silama trudio da me obmane? Što se razlikuje od mojeg mišljenja? Što se može nazvati odvojenim od mene samoga? Jer da sam ja taj koji sumnjam, koji razumijevam, koji hoću - toliko je očito da nema ničeg drugog čime bi se bjelodanije objasnilo. Ali ja sam zaista i onaj koji zamišljam; pa iako možda - kao što već pretpostavih - ni jedna zamišljena stvar nije istinita, ipak sama moć zamišljanja odista egzistira i dio je mojeg mišljenja. Isto tako ja sam onaj koji osjećam ili onaj koji osjetilima prima telesne stvari: naime, svjetlost vidim, čujem buku, osjećam toplinu. A i te stvari da su lažne, jer zapravo sanjam. Ali zaista mi se vidi da vidim, da čujem, da se zagrijavam. *To ne može biti lažno*; to je ono što se u mene točno naziva *osjećati* (*sentire*), ono što precizno uzeto nije ništa drugo do *misлити* (*cogitare*).

Od tih stvari zaista nekako bolje počinjem doznati tko sam; pa ipak mi se još uvijek čini - a od te se misli ne mogu suzdržati - da se tjelesne stvari, kojih se slike obrazuju mišljenjem i koje osjetila pronalaze, mogu odjelitije spoznati od neznam-kojeg dijela mene koji ne potpada pod imaginaciju: ma koliko zaista bilo čudnovato, da one stvari koje smatram sumnjivim, nepoznatim, udaljenim od sebe, odjehtije shvaćam od onog što je istinito, što je spoznato, jednom riječi od sebe samog. Ali vidim što je posrijedi: mojem duhu godi lutati, još se nije naviknuo držati unutar granica istine. Nego mu još jednom popustimo uzde, tako da se - kad mu ih malo poslije ponovno pritegnemo - dadne lakše voditi.

Razmotrimo one stvari za koje se općenito smatra da se najodjelitije shvaćaju: naime, *tijela* koja dotičemo, koja vidimo; ne tijela uopće, jer ti općeniti opažaji (*perceptiones*) obično su veoma zbrkani, nego jedno posebno. Uzmimo - primjera radi - ovaj vosak: nedavno je izvađen iz saća, još nije izgubio sav ukus svojeg meda, još zadržava nešto od mirisa cvjetova s kojih je pelud skupljen; očiti su njegova boja, oblik, veličina; čvrst je, hladan je, lako se dira, i udariš li ga prstom, pušta zvuk; pri njemu je dakle nazočno sve ono što se čini potrebnim da bi se što odjehtije moglo spoznati neko tijelo. Ali, gle, dok ovo govorim, primiće se ognju; nestaju ostaci okusa, isparava se miris, mijenja boja, iščezava oblik, veličina raste, on postaje tekućim, biva vruć, jedva ga možeš dotaknuti, i ako ga udariš, ne ispušta zvuka. Ostaje li to još isti vosak? Treba priznati da ostaje; nitko to ne poriče i nitko drugačije ne misli. Što je onda bilo u njemu što se tako odjelito shvaćalo? Svakako ništa od onih stvari koje sam dosegao osjetilima; jer što god je bilo došlo pod okusom, njuhom, vidom, dodiranjem ili sluhom - ono se izmijenilo: ostaje vosak.

Možda bijaše ono što sad mislim: naime da taj isti vosak ne bijaše ona slatkoća meda, ni miris cvijeća, ni bjeloća, ni oblik, ni zvuk, nego tijelo što mi se malo prije učinilo jednih oblika, a sad drugih. Ali, točno uzeto, što je to što tako zamišljam? Pridimo pažljivo, pa - odstranivši one stvari koje ne pripadaju vosku — pogledajmo što preostaje: zaista ništa nego nešto protegnuto, savitljivo, promjenljivo. Što je uistinu to savitljivo, promjenljivo? Je li ovo što zamišljam kako se ovaj vosak može okrenuti iz okruglog lika u četvrtasti, ih iz ovoga u trokutasti? To nikako; budući ga smatram sposobnim poprimiti bezbroj takvih promjena, i takav bezbroj ne bih mogao ni imaginacijom obuhvatiti, stoga se shvaćanje (*comprehensio*) o njemu ne može ni postići sposobnošću ima ginacije. A što je ono protegnuto? Nije li nepoznata i sama njegova *protežnost*? U tekućeg voska postaje veća, još veća kod vrelog, te to veća što je toplina veća; i nikad neću točno prosuditi što je vosak, ne budem li mislio da on prema protežnosti može poprimiti više mijena nego što bih ja ikad mogao zamisliti. Preostaje stoga da dopustim kako ja ne shvaćam *imaginacijom* što je taj vosak, nego samim duhom; kažem to o pojedinačnom vosku, jer je o vosku uopće još jasnije. Koji je zapravo ovaj vosak koji spoznajem samo *duhom*? Zaista isti onaj koji gledam, koji dotičem, koji zamišljam, isti onaj dakle o kojem sam od početka mislio da jest. Ali, valja primijetiti, on nije spoznat ni gledanjem, ni diranjem, ni zamišljanjem - niti ikad bijaše, iako se tako prije činilo - nego samo uvidom duha

(*solius mentis inspectio*), koji može biti nesavršen i zbrkan, kakav prije bijaše, ili jasan i odjelit, kakav je sad, već prema tomu posvećujem li manje ili više pozornosti onim stvarima od kojih se sastoji.

Ponekad me zaista zapanji koliko je moj duh sklon pogreškama; kad o tome razmislim šutke u sebi, zbunjuju me i same riječi, i gotovo me obmanjuje sam govorni običaj. Kažemo da vidimo vosak sam, ako je prisutan, a ne da sudimo da je to on po boji ili po obliku. Otud bih odmah zaključio: vosak se dakle spoznaje očinjim vidom, a ne samo uvidom duha; da slučajno nisam s prozora promatrao ljude gdje prolaze ulicom i za koje - ništa manje uobičajeno nego za vosak - kažem da ih vidim. Ah što ja vidim osim klobuka i odijela pod kojima se mogu kriti i *automati*? Ali ipak sudim da su to ljudi. I tako ono za što mišljah da vidim očima, shvaćam tek sposobnošću prosudbe koja je u mojem duhu.

Ali onaj tko teži spoznaji što je iznad svjetine, morao bi se stidjeti da potkrepljuje sumnju oblicima govora koje je iznašla svjetina; i nastavimo odmah, razmatrajući *da li* sam savršenije i bjelodanije opazio što je vosak kad ga prvi put spazih i kad povjerovah da sam ga spoznao samim izvanjskim osjetilom, ili barem *zajedničkim osjetilom (sensus communis)* - kako kažu - to jest *imaginativnom moći*, ili pak bolje sad, pošto sam pozornije istražio kako što je on tako i kojim načinom se spoznaje? Sigurno, bilo bi neprikladno sumnjati u tu stvar; jer što bijaše *odjelito* u prvoj percepciji? Sto koje ne bi mogla imati bilo koja životinja? Ali kad vosak odijelim od izvanjskih oblika i promatram ga golog, kao da mu je oduzeta odjeća, onda ga zaista - ma kako dosad mogla biti pogreška u mojem sudu - ne mogu shvatiti bez ljudskog duha.

Ali što da kažem o samom tome duhu, ili o sebi samom? Dosad, naime, nisam dopuštao da u meni postoji išta drugo osim duha. Koji je to - kažem - ja koji vosak može tako odijehito shvatiti? Spoznajem li i sebe samog ne samo istinitije i sigurnije nego i odjehtije i bjelodanije? Jer, ako sudim da vosak egzistira po onom što vidim, onda sigurno još bjelodanije proizlazi da i ja sam egzistiram po samom tomu što to vidim. Moguće je doduše da ovo što vidim ne bude odista vosak; moguće je i da nemam očiju kojima se štogod vidi; ali nikako *ne može biti* kad vidim ili, što još ne razlikujem, kad mislim da vidim, da ja sam koji mislim ne budem nešto. Sličnim-razlogom, ako sudim da vosak jest, po tomu što ga dotičem, opet proizlazi isto, naime da ja jesam. Ako opet po onome što zamišljam - ili po nekom drugom uzroku - izlazi posve isto. A to isto što primjećujem o vosku može se primijeniti na sve ostale stvari koje se nalaze izvan mene. Dapače, ako se shvaćanje voska čini odjelitijim nakon što o njemu doznah ne samo vidom ili dodirom nego i po mnogim razlozima, koliko se više mora dopustiti da sad odjehtije spoznajem samog sebe, kad ni jedan od razloga koji mogu poslužiti spoznaji voska, ili bilo kojeg drugog tijela, ne može a da još bolje ne dokaže narav mojeg duha! Ali postoje još i mnoge druge stvari u samom *duhu*, s pomoću kojih se može jasnije doći do spoznaje o njemu, da ove - koje njoj pritječu iz tijela - jedva da je vrijedno nabrajati.

I tako svojom voljom sam se vratio onamo kamo sam htio; jer sad kad sam doznao da spoznajem tijela ne zapravo osjetilima, ili sposob nošću imaginacije, nego samo razumom, niti pak bilo što ih dotičemo ili gledamo, nego samo tako što ih razumijevamo - jasno spoznajem da od svojeg duha ne mogu ništa spoznati lakše ili *bjelodanije*. Ali, jer se tako brzo ne može odbaciti navike starog mnijenja, zgodnije je da se ovdje zaustavim kako bi se - produženim meditiranjem - ova nova spoznaja mogla dublje usjeći u moje pamćenje.

III. MEDITACIJA

O BOGU, DA EGZISTIRA

Sad ću zatvoriti oči, začepiti uši, odvratiti sva svoja osjetila, čak ću i sve slike tjelesnih stvari izbrisati iz svojeg mišljenja, ili ću ih barem, jer se to jedva može postići, smatrati ispraznim i lažnim, te ću se obratiti sebi samom i nastojati - razmotrivši pomnije - upoznati bolje sama sebe i više se približiti sebi. Ja sam stvar što misli, to jest: koja sumnja, tvrdi, niječe, malo stvari razumije, mnoge ne poznaje, koja hoće, neće, koja zamišlja i osjeća; kao što sam već prije primijetio, iako one stvari koje osjećam ili zamišljam izvan sebe možda nisu ništa, ipak se ti oblici mišljenja (kako nazivam i osjećaje i zamišljaje) - samo utoliko ukoliko su oblici mišljenja - siguran sam, nalaze u meni.

U ovo malo riječi naveo sam sve što istinski znam, ili barem ono za što sam dosad primijetio da znam. Sad ću pomnije razgledati postoje li u mene još neke druge stvari koje još nisam opazio. Siguran sam da sam stvar što misli. Ne znam li također i to što se traži da bih bio siguran u nekoj stvari? Zaista u toj prvoj spoznaji nema ničeg drugog osim jasna i odjelita zahvaćanja (*perceptio*) onog što potvrđujem; to uistinu ne bi bilo dostatno da me uvjeri u istinu o stvari, kad bi se uopće moglo dogoditi, da bude lažno nešto što sam shvatio tako jasno i odjelito; stoga mi se čini da se može postaviti kao opće pravilo: istinito je sve ono što zahvaćam veoma jasno i odjelito.

Pa ipak, primio sam prije mnoge stvari kao posve sigurne i očigledne, za koje sam poslije otkrio da su sumnjive. Kakve onda one bijahu? Naravno, zemlja, nebo, zvijezde i sve ostale koje prisvojih osjetima. A što sam od toga ma jasno zahvatio? Mojem su se duhu pojavile zaista ideje ili misli takovih stvari. A ni sad ne niječem da su te ideje u meni. Ali bilo je još nešto što sam tvrdio i za što sam, po navici vjerovanja, držao da to jasno zahvaćam što ipak zapravo nisam zahvaćao: naime stvari koje su izvan mene od kojih su potekle iste ideje i kojima bijahu posve slične. A to bijaše ono u čemu sam se varao ili - ako sam istinito sudio - zaista to ne bijaše zbog snage mojeg zahvaćanja.

Što je posrijedi? Kad sam razmatrao stvari aritmetičke ili geometrijske, štogod veoma jednostavno i lako, kao kad su dva i tri pet ili slično, nisam li barem njih dovoljno jasno prozreo da bih mogao utvrditi da su istinite? Naravno, nisam poslije ni iz kojeg drugog uzroka tvrdio da i u njih treba sumnjati nego samo zbog toga što mi je palo na pamet da mi je kakav Bog mogao dati takvu narav da se varam čak i u onim stvarima koje se čine najočitiije. Pa koliko god mi puta dođe u pamet to unaprijed stvoreno mnijenje o potpunoj Božjoj moći, ne mogu ne dopuštiti: kad god on to poželi, lako mu je postići da se prevarim čak i u onim stvarima za koje mislim da ih najbjelodanije uviđam *očima duha*. Samo, koliko god se puta obratio tim stvarima za koje mislim da ih veoma jasno zahvaćam, toliko sam u njih uvjeren, da sam od sebe izričem ove riječi: nek me obmanjuje tko god može, ipak nikad neće postići da ne budem ništa, sve dok mislim da nešto jesam, ili da pak jednom bude istina da mene nije nikad bilo - ako je pak sada istinito da jesam ili pak možda da tri i dva zbrojeni budu više ih manje od pet, ili slično, u čemu naime prepoznajem očito protuslovlje. A budući da sigurno nemam nikakva povoda po kojem bi se osvjedočio da postoji nekakav Bog obmanjivač, niti pak dosad dostatno znam da li i postoji nekakav Bog, razlog za sumnju veoma je slabašan i - da tako kažem - metafizički i ovisi tek od onog mnijenja. Ali da bi se i on uklonio, čim se pruži prilika treba istražiti da li Bog jest, i ako on jest, može li biti obmanjivač; jer dok se o tome ne zna, ne čini mi se da ikako mogu biti siguran u bilo što drugo.

Sad je pak potrebno poći po redu, pa podijelivši prvo sve moje misli u stanovite redove, istražiti u kojima se od njih zapravo nahodi istina ili laž. Neke su od njih poput slika stvari i samo njima navlastito odgovara ime ideja: kao kad mislim o čovjeku, utvari, nebu, anđelu ili Bogu. Druge pak osim toga imaju drugačije oblike: kao kad hoću, kad se bojim, kad tvrdim, kad niječem, te uvijek shvaćam neku stvar kao podmet svojeg mišljenja, ali mišljenjem obuhvaćam i nešto šire od same sličnosti dotične stvari; od tih stvari jedne se nazivaju *voljama* (*voluntates*) ili afektima, a druge sudovima (*judicia*).

Što se pak tiče ideja, promatraju li se same u sebi, bez odnosa prema nečem drugom, one zapravo ne mogu biti lažne, jer zamislio ja kozu ili kimeru, ništa nije manje istinito da zamišljam jedno kao i drugu. Isto se tako ne treba bojati nikakve laži u samoj volji ili u afektima; jer ma kako opake stvari, ili pak one kojih nikad nema, mogao poželjeti - nije stoga neistinito da ih želim. A kako preostaju sami sudovi, kod njih mi se valja pripaziti da se ne prevarim. A glavna pogreška, i ona koja se u njima može najčešće otkriti, jest u tome, što sudim, da ideje koje su u meni jesu slične ili sukladne stvarima koje su izvan mene; a naravno, ako ja same ideje smatram tek oblicima (*modus*) svojeg mišljenja, bez odnosa prema nečemu drugom, teško da će mi moći pružiti ikakva gradiva za grijšenje.

Od tih ideja jedne mi se čine urođene, druge pridošle, a treće od samog mene sačinjene: jer kad razumijevam što je stvar, što je istina, što je mišljenje, čini mi se da te ne potječu niodkuda nego od same moje prirode; ako pak slušam buku, gledam sunce, osjećam vatru, sve dosad sam sudio da to potječe od stvari što su izvan mene; i napokon sâm izmišljam sirene, hipogriife i slično. Ali mogao bih možda i misliti da su sve ili pridošle ili sve urođene ili sve sačinjene: jer

još nisam jasno nazreo njihovo pravo podrijetlo.

O idejama koje držim da potječu od stvari što egzistiraju izvan mene, treba prije svega istražiti koji me to razlog nagoni da njih smatram sličnima tim istim stvarima. Zaista, čini mi se da me priroda poučava tako. Zatim se uvjeravam kako one ne ovise od moje volje, te stoga ne ni od mene sama; često se naime pojavljuju protiv moje volje: kao sad kad - htio ja ili ne htio - osjećam toplinu, te stoga mislim da taj osjet ili ideja topline, dolazi meni od neke stvari što je različita od mene, naime od topline vatre uz koju sjedim. Ništa sad nije prikladnije nego da sudim kako ta ista stvar unosi u mene svoju sličnost prije nego bilo što drugo.

Sad ću pogledati da li su ti razlozi dostatno čvrsti. Kad ovdje kažem da me tomu poučava priroda, onda mislim samo kako me na to da vjerujem nagoni spontani poriv, a ne da mi istinu otkriva kakva prirodna svjetlost (*lumen naturale*). To dvoje se uveliko razlikuje; jer sve one stvari koje mi se pokazuju spomoću prirodne svjetlosti (kao što iz toga da sumnjam proizlazi da jesam i slično), ne mogu nikako biti sumnjive, - jer ne može biti ni jedne druge sposobnosti kojoj bih jednako vjerovao kao toj svjetlosti - *iako* ona može učiti da nisu istinite; ali što se tiče prirodnih poriva, često sam izjavljivao kako su me oni navodili na ono što je gore - kad posrijedi bijaše izbor dobra - te ne vidim razloga zašto bih njima više vjerovao u bilo kojoj drugoj stvari.

Zatim, ma koliko one ideje ne ovisile o mojoj volji, iz toga nužno ne proizlazi da one potječu od stvari što su izvan mene. Jer, kao što oni porivi - o kojima sam već govorio - iako su u meni, čine se različitim od moje volje, tako da je možda u meni i neka druga sposobnost, koja mi još nije dostatno poznata, *proizvođačica* tih istih ideja, upravo kao što mi se dosad uvijek činilo da se one u meni oblikuju dok spavam, a bez ikakve pomoći vanjskih stvari.

Napokon, neka i potječu od stvari koje su od mene različite, iz toga ne slijedi da one moraju biti slične tim stvarima. Dapače, u mnogih sam često opazio veliku razliku: tako, na primjer, u sebe nalazim dvije različite ideje sunca: jednu što je dobivena spomoću osjetila (i koju uglavnom treba razmatrati među idejama koje smatram pridošlim) i po kojoj mi se ono čini veoma malenim, dok se druga ideja temelji na astronomskim razlozima (to jest potječe od misli koje su mi kao urođene ili sam ih sam načinio nekim drugim načinom), i po njoj sunce izlazi mnogo puta veće od zemlje; dakako: obje ne mogu biti slične istom suncu koje egzistira izvan mene, a um me uvjerava kako je od njih ona od sunca najrazličitija koja se čini da najviše potječe od njega.

A sve to dostatno pokazuje kako sam do sada vjerovao - ne po sigurnome sudu, nego tek po slijepom porivu - da egzistiraju neke stvari različite od mene koje meni putem organa osjetila, ili nekim drugim načinom, nameću svoje ideje ili slike.

Ali postoji i drugi način da se istraži egzistiraju li izvan mene neke od stvari o kojima su ideje u meni. Uistinu, utoliko ukoliko su te iste ideje tek oblici mišljenja, ne razaznajem među njima nikakve nejednakosti i čini se da sve potječu od mene na isti način; ali, ukoliko jedna predstavlja jednu, a druga drugu stvar, očito je da se one veoma razlikuju međusobno. Jer, nema nikakve sumnje, one koje mi iznose supstancije nešto su mnogo više i - da tako kažem - sadržavaju u sebi više objektivne stvarnosti (*realitas objectiva*) od onih koje predstavljaju tek oblike, (*modi*) ili *akcidencije*; te ponovno, ona ideja po kojoj razumijevam najvišeg Boga, vječnog, beskonačnog, sveznajućeg, svemoćnog i tvorca svih stvari koje postoje izvan njega - zaista ima u sebi više objektivne stvarnosti negoli one po kojima se pokazuju konačne supstancije.

Naravno, već po prirodnoj svjetlosti je očito da u sveopćem tvornom uzroku (*causa efficiens et totalis*) treba biti barem tohko koliko i u učinku istog uzroka. Jer, odakle - pitam se - može uzeti učinak svoju stvarnost ako ne od uzroka? A kako da uzrok nju njemu da, ako je sam ne bi imao? Odatle pak slijedi ne samo da nešto ne može postati iz ništa, nego i da ono što je savršenije - naime: što u sebi sadrži više stvarnosti, ne može postati od onog što je manje savršeno. A to nije očigledno istinito samo o onim učincima kojih je stvarnost *aktualna* ili *formalna*, nego vrijedi i za ideje, u kojima se promatra tek *objektivna* stvarnost. *To jest*, ne samo da - primjera radi - nekakav kamen koji prije nije postojao ne može sad početi postojati ukoliko se ne proizvode od neke stvari u kojoj se - bilo *formalno* bilo *eminentno* nalazi sve ono od čega se sastoji kamen; niti se toplina može uvesti u predmet koji se prije nije grijao, osim od stvari koja je poretku barem jednako savršena kao i toplina, i slično u drugim slučajevima; *nego* - pored toga - ne može u meni biti ni ideje topline ni kamena, ukoliko nisu u meni nastale po nekom uzroku u kojem je barem toliko stvarnosti koliko poimani da je ima u toplini ili kamenu. I ma koliko taj isti uzrok ne pretočio ništa od svoje aktualne ili formalne stvarnosti u moju ideju, ne treba stoga misliti da je ona manje stvarna, jer takva je narav same ideje da njoj izvan nje same ne treba nikakva formalna stvarnost, osim one koju dobija od mog mišljenja, kojega je i oblik (*modus*). A što pak ova ideja sadrži više ove ili one objektivne stvarnosti nego neka druga, to očito ima po nekom uzroku, u kojem je barem toliko formalne stvarnosti koliko ona sama sadržava objektivne. Ako pak pretpostavimo da se u ideji nalazi štogod što ne bijaše u njezinu uzroku, onda to potječe od ništa; ali ma koliko bio nesavršen dotični *oblik bitka* (*essendi modus*), kojim je stvar preko ideje objektivno u razumu, ipak nikako nije *ništa*, niti pak stoga može potjecati od *ništa*.

A isto tako ne trebam *pretpostavljati*, ako je stvarnost koju razmatram u svojim idejama tek objektivna, da ista stvarnost treba formalno biti u uzrocima istih ideja, nego dostaje ako je i u njima objektivno. Jer kao što *objektivni* oblik bitka

pripada idejama po samoj njihovoj prirodi, *tako formalni* oblik *bitka* pripada uzrocima ideja - barem prvih i glavnih - po njihovoj prirodi. A iako se možda jedna ideja može roditi iz druge, ipak od toga ne nastaje *progressus in infinitum*, nego tako treba doći tek do neke prvotne ideje, kojoj je uzrok poput *arhetipa*, u kojem je formalno sadržana sva ona stvarnost koja je u ideji tek objektivno. Upravo kao što mi je spomoću naravne svjetlosti očigledno da su ideje u meni poput nekakvih slika, koje lako mogu odstupiti od savršenstva stvari od kojih potječu, ali ne mogu sadržavati ništa ni veće ni savršenije.

A što sve te stvari duže i pomnije istražujem, sve jasnije i odjelitije spoznajem da su istinite. Ali što da iz toga zaključim? Zaista, ako je objektivna stvarnost neke od mojih ideja takva da sam siguran kako ona nije u meni ni formalno ni eminentno, niti da ja sâm mogu biti uzrokom te ideje, otuda neminovno slijedi da nisam u svijetu ja sâm, nego da egzistira i neka druga stvar koja je uzrok dotične ideje. Ako pak u meni nema nikakve takve ideje, onda ne znam ni kakva argumenta koji bi me uvjerio u egzistenciju bilo koje stvari različite od mene; sve sam pomno razmotrio, i nisam mogao dosad otkriti nikakva drugog.

Od tih pak mojih ideja, osim one koja mene samog meni predočava, i s kojom ovdje ne može biti nikakve teškoće, jedna predstavlja Boga, neke stvari tjelesne i nežive, neke anđele, jedne životinje i napokon neke druge ljude meni slične.

A što se tiče onih ideja koje predstavljaju ostale ljude ili životinje ili anđele, lako razumijevam kako se one mogu složiti od, onih koje imam o sebi samom, tjelesnim stvarima i Bogu, sve *da* na svijetu ne postoje ni drugi ljudi osim mene, niti pak životinje ili anđeli.

Što se opet tiče ideja tjelesnih stvari, ničega u njima nema što bi bilo takvo da - čini se - ne bi moglo potjecati od mene samoga; jer ako pomnije razmotrim i pojedine od njih istražim istim onim načinom kojim jučer istraživah ideju voska, opažam kako je u njima vrlo malo onoga što zahvaćam jasno i odjelito: naime, veličinu ili protegnutost u dubinu, širinu i dubinu; lik što potječe od ograničenja protegnutosti; položaj što ga r a z l i č i t e uobličene stvari između sebe zauzimaju; zatim gibanje ih promjenu toga položaja; tima se još mogu dodati s u b s t a n c i j a , trajanje i broj: ostale pak, kao svjetlost i boje, zvuci, vonjevi, okusi, top-Una i hladnoća i ostala dodirna svojstva - pomišljam tek zbrkano i nejasno tako da ne znam jesu li istinite ili lažne, to jest: jesu li ideje koje imam o njima ideje *stvari* ili *ne-stvari*. Iako sam malo prije primijetio da se pravo nazvana ili formalna *lažnoća* može otkriti samo u sudovima, ipak u idejama postoji stanovita materijalna *lažnoća*, kad ono što je *ne-stvar* predstavljaju kao stvar: tako su - na primjer - ideje koje imam o toplini i hladnoći tako malo jasne i određene, da po njima ne mogu razabrati nije li hladnoća tek lišenost topline ili je toplina lišenost hladnoće, nisu li obje stvarna svojstva ili to nije ni jedna od njih. I jer nema ideja koje nisu o nekim stvarima, ako je zaista istinito da hladnoća nije ništa drugo nego lišenost topline, ideja koja mi to predstavlja kao nešto stvarno i pozitivno, s pravom se naziva lažnom, a isto je tako i sa ostalim.

Tima zaista ne trebam pripisivati nekog drugog tvorca osim sebe sama; jer, ako su lažne, to jest, ako ne predstavljaju nikakve stvari, meni je po prirodnoj svjetlosti znano da one potječu od *ništa*, to jest, one nisu u meni po bilo kojem drugom uzroku nego zbog toga što nešto manjka mojoj naravi i što ona nije posve savršena; ako pak jesu istinite, budući mi iznose tako malo stvarnosti da ih ne mogu razlikovati od *nestvari*, ne vidim zašto ne bi mogle biti samo po meni.

Od onih pak koje su jasne i odjelite među idejama tjelesnih stvari, čini mi se da sam neke mogao posuditi od ideje o sebi samom, naime supstanciju, trajanje, broj i ostale tomu slične; jer kad mislim da je kamen supstancija ili stvar spremna egzistirati sama po sebi, tako sam i ja supstancija, premda sebe poimam kao stvar što misli a nije protežna, dok je kamen stvar protežna, a nije ona što misli; i upravo kao što je između oba pojma velika razlika, oni se - čini se - slažu što se tiče supstancije; isto tako kad poimam da sad jesam ili se sjećam da sam prije bio, kad posjedujem različite misli kojima razumijem broj, razumijem ideje trajanja i broja, koje onda mogu prenijeti na bilo koje druge stvari. Sve pak ostale od kojih se sastoje ideje tjelesnih stvari, naime: protežnost, oblik, položaj i *gibanje*, *formalno* u meni nisu sadržane, jer nisam ništa drugo nego tek stvar što misli; nego budući tek stvar što misli; nego budući tek stanoviti oblici (*modi*) supstancije, a ja sam supstancija, čini se da mogu biti u meni *eminentno*.

Preostaje tako jedina ideja Boga, o kojoj treba razmotriti ima li u njoj štogod što nije moglo poteći od mene samog. Pod Božjim imenom razumijevam stanovitu supstanciju što je beskonačna, neodvisna i vrhunski razumna, vrhunski moćna i koja je stvorila kako mene sama tako i sve ostalo što egzistira, ako štogod ostalo egzistira. A sve su te stvari doista takve da - promislim li pomnije - sve mi se manje čini da su mogle poteći od mene samog. Stoga iz svega što je dosad rečeno treba zaključiti da Bog nužno egzistira.

Jer iako je u meni ideja supstancije zbog samog toga što sam supstancija, ipak - budući sam sâm konačan - ne bi bilo ideje beskonačne supstancije, da ona ne potječe od neke druge supstancije koja je instinski beskonačna.

A ne treba da mislim kako zahvaćam beskonačno ne spomoću istinske ideje, nego tek nijekanjem konačnoga, kao što zahvaćam mirovanje i tamu nijekanjem gibanja i svjetlosti; naprotiv, očito razumijevam da je više stvarnosti u beskonačnoj nego u konačnoj supstanciji, pa je stoga u meni nekako prvotnija *predodžba* (*perceptio*) o beskonačnom nego o konačnom, to jest: o Bogu nego o meni samom. Jer, kojim bi drugim načinom razumio da sumnjam, da želim, to

jest: da mi štogod manjka i da nisam sasvim savršen, da u meni ne postoji nikakva ideja savršenijeg bića, iz usporedbe s kojom spoznajem svoje nedostatke?

Isto se tako ne može reći da je možda ta ideja o Bogu *tvorno (materialiter)* lažna, te da stoga može potjecati od *ništa*, kao što sam maloprije primijetio o idejama topline i hladnoće i sličnom; naprotiv, pošto je najjasnija i najodjeitija i sadrži više objektivne stvarnosti od bilo koje druge, nije od nje po sebi nijedna istinitija, niti se u bilo kojoj drugoj nalazi manje sumnje zbog lažnosti. Posve je istinita - kažem - ta ideja bića najsavršenijeg i beskonačnog; jer ma koliko se moglo izmišljati da takvo biće ne egzistira, ipak se ne može hiniti da njegova ideja ne predstavlja meni štogod stvarna, kao što prije rekoh o ideji hladnoće. Ona je naime i najjasnija i najodjeitija; jer što god zahvaćam jasno i odjelito, što god je stvarno i istinito, i što god donosi kakvo savršenstvo, sve je to u njoj sadržano. A ne smeta ni što ja ne shvaćam beskonačno ili pak što se u Bogu nalaze druge nebrojene stvari koje nikako ne mogu ni shvatiti niti možda na bilo koji način dosegnuti mišljenjem; u samoj je naravi beskonačnoga da ga ja - koji sam konačan - ne mogu shvatiti; i dostaje mi da samo to razumijem, pa da sudim kako sve one stvari koje jasno zahvaćam i koje donose kakvo savršenstvo, a možda i bezbrojne druge o kojima ne znam, nalaze se bilo formalno bilo eminentno u Bogu, da" ideja koju o njemu imam bude najistinitija, najjasnija i najodjeitija od svih koje su u meni.

Ali možda sam ja nešto više nego što sâm razumijevam i sva ona savršenstva koja pripisujem Bogu nekako su kao mogućnost u meni, iako se još nisu izlučila niti svela na čin. Već doživljavam kako moja spoznaja pomalo raste; i ne vidim što prijeći da tako sve više i više raste do beskonačnosti, niti pak - kad se tako povećala spoznaja - zašto ne bih njome mogao doseći sva ostala Božja savršenstva; ni napokon zašto mogućnost za ista savršenstva, ako je u meni, ne bi dostajala da proizvede ideju o njima.

Samo, ni jedno od toga ne može biti. Jer, prvo, premda je istina da se moja spoznaja postupno povećava i da su u meni mnoge stvari kao mogućnost (koje još nisu postale čin), ipak nijedna od njih ne pripada ideji Boga, u kojoj zaista ništa nije samo kao mogućnost; a samo pak to što se moja spoznaja postepeno povećava, najsigurniji je dokaz o nesavršenstvu. Pored toga, iako se moja spoznaja uvijek sve više i više povećava, ipak razumijem da ona stoga neće nikad postati *u činu (actu)* beskonačna, jer neće nikad otići tako daleko da ne bude sposobna za još veći porast; Boga pak smatram toliko beskonačnim u činu (*actu*), da se njegovu savršenstvu ne može ništa dodati. Napokon, uviđam da objektivni bitak (*esse objectivum*) ideje ne može proizvesti sam mogući bitak (*esse potentiali*) - koji je pravo rečeno, ništa - nego samo aktualni bitak (*esse actuali sive formali*).

A doista, u svemu tome nema ničega što se ne bi pomniju pozorniku očitivalo *prirodnom svjetlošću*; ah kad sam manje pozoran i kad slike osjetilnih stvari zaslijepe oštrinu duha, onda se tako lako ne sjećam zašto ideja bića savršenijeg od mene nužno potječe od nekog bića što je zaista savršenije, te stoga mi valja dalje istraživati mogu li biti ja sam s takvom idejom, ako ne egzistira nikakvo takvo biće.

Naime, po kome ja jesam? Po sebi samome, po roditeljima ili po bilo čemu drugom manje savršenom od Boga; jer se ni *misлити ni izmisлити* ne može ništa što je od njega savršenije ili pak jednako savršeno.

Ali - doista, da sam po sebi, niti bih sumnjao, niti bih želio, niti bi mi uopće bilo što manjkalo; dao bih sebi sva ona savršenstva od kojih je u meni neka ideja, i tako bih sâm bio Bog. Niti pak trebam misлити da je možda teže postići one stvari koje mi manjkaju nego one koje su već u meni; naprotiv, očito je da mnogo teže bijaše da *ja*, to jest stvar ili supstancija što misli, izronim iz ništa, nego da steknem spoznaje o mnogim stvarima koje ne znam, koje su tek *akcidencije* iste supstancije. I zaista, kad bih po sebi imao ono više, ne bih sebi uskratio ne samo one stvari koje je lakše steći, nego nijednu od onih za koje vidim da su sadržane u ideji Boga; jer mi se čini da ništa drugo nije teže postići; kad bi pak neke bilo teže *postići*, sigurno bi se i meni činile težima (ako bih *po sebi* imao sve ostale stvari koje imam), budući da bih spoznao kako u njima prestaje moja moć.

Isto tako neću izbjeći snazi tih razloga ako pretpostavim da sam ja možda uvijek bio kakav sam sada, kao da odatle slijedi, kako ne treba tražiti nikakva tvorca moje egzistencije. Budući da se cijelo vrijeme života može razdijeliti na nebrojene dijelove, od kojih pojedini nikako ne ovise od drugih, iz toga što ja malo prije bijah, ne proizlazi da i sad trebam biti, ukoliko me kakav uzrok kao iznova ne stvara za ovaj čas, to jest održava. Očevidno je naime pomnijem promatraču naravi vremena da je potrebna sasvim ista sila i djelovanje kako bi se bilo koja stvar održala u svim trenucima u kojima traje, kakvi su potrebni da se načini nova ako još ne egzistira; jer da se održavanje razlikuje od stvaranja samo u razumu, nešto je od onoga što se očituje po prirodnoj svjetlosti.

I tako, sad moram samog sebe pitati, imam li kakvu silu s pomoću koje mogu postići da i malo poslije budem onaj isti koji sam sad: jer -kad već nisam ništa drugo nego stvar što misli, ili se barem sada točno bavim onim dijelom sebe koji je stvar što misli - bude li u meni takve sile, nedvojeno bih ja postao svjestan. Ali kako doznajem da nikakve takve sile nema, iz samog toga najbjelodanije spoznajem da ovisim od nekog drugog bića koje je različito od mene.

Možda zaista to biće i nije Bog, pa su me proizveli ili roditelji ili pak kakvi drugi uzroci manje savršeni od Boga. Samo, kao što već prije rekoh, očigledno je da u uzroku treba bili najmanje toliko stvarnosti koliko je u učinku; i stoga, kako sam

stvar što misli i u sebi imam nekakvu ideju Boga, kakav god mi se *uzrok* pripisao, i on će biti stvar što misli, te se mora dopustiti da ima ideju svih savršenstava koja pripisujem Bogu.

O tom se uzroku može opet pitati da li postoji po sebi ili po nečem drugom. Postoji li po sebi samom, iz rečenog je jasno da je on sam Bog; jer zaista, budući posjeduje sposobnost da egzistira sam po sebi, ima nedvojbeno i snagu da posjeduje činom sva ona savršenstva o kojima ima u sebi ideju, to jest sva ona za koja poimam da su u Bogu. Ako je po nečem drugom, treba opet i o tome drugome istražiti na isti način da li jest po sebi ili po nečemu drugom, sve dok se tako ne dođe do posljednjeg uzroka, koji će biti Bog.

A dostatno je jasno da ovdje ne može biti napretka do u beskonačnost, osobito zbog toga što se ne bavim uzrokom koji me je nekoć bio proizveo, nego uglavnom onim što me održava u sadašnjem vremenu.

Isto se tako ne može izmisliti da se nekoliko djelomičnih uzroka steklo radi moje tvorbe i da sam od jednog primio ideju jednog od savršenstava koja pripisujem Bogu, od drugog ideju drugog, tako što se sva ta savršenstva nalaze negdje u svemiru, ali se ne nalaze sva ujedno spojena u jednom koji je Bog. Jer, jedinstvo, jednostavnost ili nerazdvojjivost svega onog što je u Bogu - jedno je od glavnih savršenstava za koja razumijevam da su u njemu. I svakako ideju o istom jedinstvu svih njegovih savršenstava nije mogao u meni usaditi nikakav drugi uzrok od kojeg ne bih imao i ideje o ostalim savršenstvima: niti bi pak mogao postići da ih razumijevam kao ujedno spojena i nerazdvojiva, ukoliko istodobno ne bi učinio da spoznam i kakva su ona.

Što se pak tiče roditelja, pa da i jesu istinite sve one stvari koje sam ikad o njima mislio, ne samo da me oni zaista ne *održavaju*, nego me nikakvim načinom i ne proizvedoše koliko sam stvar koja misli; nego su samo stavili stanovite sklonosti u onu tvar u kojoj se, kako sam sudio, nalazim ja, to jest duh, kojeg sad jedinog uzimam kao sebe sama. Tako tu s tima stvarima ne može biti nikakve poteškoće; nego uopće treba zaključiti da već samo zbog toga što egzistiram i u meni je stanovita ideja najsavršenijeg bića, to jest Boga, najbjeleodanije se dokazuje da i Bog egzistira.

Preostaje tek da istražim kojim sam načinom primio istu ideju *od Boga*; nisam je primio osjetilima niti mi je pak pridošla dok je nisam očekivao, kao što običavaju ideje osjetilnih stvari, kad se iste stvari vanjskim organima osjetlila događaju ili se tako tek čini; niti sam je pak ja sam izmislilo, jer njoj ne mogu ništa ni oduzeti niti joj dodati; preostaje stoga da mi je ona urođena isto tako kao što mi je urođena i ideja mene samoga.

I uistinu nije čudo što je Bog, stvarajući mene, stavio u mene tu ideju da bude poput znaka tvorčeva utisnuta u njegovu tvorevinu; i nije potrebno da taj znak bude stvar različita od same tvorevine. Ali iz toga jedinog što je mene Bog stvorio, veoma je vjerojatno da sam stvoren nekako prema liku i sličnosti njegovoj i da tu sličnost, u kojoj je sadržana ideja Boga, mogu zahvatiti istom onom sposobnošću kojom sâm sebe sama zahvaćam: to jest, kad oštrinu uma okrenem prema sebi samome, ne samo što razumijevam da sam stvar nepotpuna i ovisna o drugome, stvar što neodređeno teži većemu ili boljemu, nego istodobno razumijevam da onaj o kojem ovisim u sebi ima sve te više stvari, i to ne neodređeno i tek kao mogućnost, nego *stvarno i beskonačno*, i da je Bog. I sva snaga dokaza je u tome što spoznajem da je nemoguće da egzistiram ovakve naravi kakve sam, naime: imajući u sebi ideju Boga, a da zaista ne egzistira i Bog, Bog - kažem - onaj isti čija je ideja u meni, to jest onaj koji ima sva ona savršenstva koja ja ne mogu u cijelosti shvatiti ali ih mogu nekako doseći mišljenjem, i koji nije podložan nikakvim nedostacima. Po tima je dovoljno jasno da on ne može biti varljiv; jer po prirodnoj svjetlosti je očito da svaka laž i prijevara ovise o nekom nedostatku.

Ah prije nego što to pažljivije istražim, te isto tako ispitam ostale istine koje se tu mogu naći, čini mi se prikladnim prepustiti se ovdje unekoliko motrenju samoga Boga, odvagnuti kod sebe sve njegove attribute, te promatrati, veličati i slaviti divotu neizmjerne svjetlosti koliko to bude uzmogla zaslepljena oštrina mojega duha. Budući da po vjeri vjerujemo kako se najviše blaženstvo drugoga života sastoji tek u takvom motrenju božanskog vehčanstva, pokušajmo sad osjetiti u istome, pa i nek je mnogo manje savršeno, najvišu nasladu za koju smo sposobni u ovom životu.

IV. MEDITACIJA

O ISTINITOME I LAŽNOME

Toliko sam se ovih dana navikao oslobađati svoj duh od osjetila i tako sam točno shvatio da je malo onoga što se istinski zahvaća od tjelesnih stvari, dok je mnogo više onih stvari koje se doznaju o ljudskom duhu - a još više o Bogu - da će sad bez ikakve teškoće skrenuti miš ljenje od *zamišljivih (res imaginabiles)* na one koje su samo *razumljive (res intelligibiles)*, odvojene od svake tvari. I zaista imam mnogo odjelitiju ideju ljudskog duha, ukoliko je stvar što misli, što nije pretegnuta u dužinu, širinu i dubinu, niti ima bilo što drugo od tijela, od ideje o bilo kojoj tjelesnoj stvari. I kako razmatram da sumnjam, ili da sam stvar nepotpuna i zavisna, objavljuje mi se jasna i odjelita ideja bića nezavisnog i potpunog, to jest Boga; i po tome jednom što je takva ideja u meni ili što egzistiram imajući takvu ideju, bjelodano zaključujem i da Bog egzistira i da o njemu ovisi cijela moja egzistencija svakog pojedinog trena, tako da vjerujem kako se ljudskim duhom ne može spoznati ništa ni bjelodanije ni sigurnije. I sad mi se čini da nazirem onaj put kojim će se doći od istog motrenja istinskoga Boga, u kojem su naime skrivena sva blaga znanosti i mudrosti, do spoznaje o ostalim stvarima.

Prvo pak spoznajem kako je nemoguće da on mene obmane; jer u svakoj obmani ili prijeveri otkriva se neko nesavršenstvo; i koliko god se moglo činiti kako je obmanjivanje znak oštroumlja ili moći, nema nikakve sumnje da *htjeti obmanuti* svjedoči ili o zloči ili o slabosti, te stoga u Bogu nema obmane.

Uviđam zatim kako je u meni stanovita sposobnost prosudbe koju sam - upravo kao i sve ostalo što je u meni - primio od Boga; i budući me on ne želi obmanuti, takvu mi zaista nije dao da bih njome ikad mogao pogriješiti, sve dok se njome pravo služim.

A ne bi bilo ni kakve sumnje o toj stvari, kad se ne bi činilo da odatle slijedi kako ja stoga ne mogu nikad pogriješiti; jer ako od Boga imam sve što je u meni i ako mi nije dao nikakvu sposobnost grijeha, ne čini se da bih ikad mogao pogriješiti. I upravo sve dotle dok samo o Bogu mislim, i *sav se okrećem prema njemu*, ne nalazim nikakva uzroka pogreške ili lažnosti; ali, tek što se okrenem prema sebi, otkrivam da sam podložan nebrojenim pogreškama, kojima istražujući uzrok opažam da se meni ne pojavljuje samo ideja Boga, ili bića što je najsavršenije koja je stvarna i pozitivna - nego, da tako kažem, i ideja o *ništa*, ili o onome što je najudaljenije od nekog savršenstva, to jest stanovita negativna ideja, i tako sam nekako načinjen kao sredina između Boga i ništa, ili između najvišeg bića i nebića, tako te ukoliko sam stvoren od najvišeg bića, ničega u meni nema po čemu bih se *varao* ili grijehio, ali pak ukoliko nekako sudjelujem u *ništa*, ili u nebiću, to jest: ukoliko nisam samo najviše biće, manjkaju meni mnoge stvari, pa onda nije ni čudo što se varam. Isto tako, jasno razumijevam da pogreška, ukoliko je pogreška, nije ništa stvarno što ovisi o Bogu, nego je tek nedostatak (*defectus*); a nije meni da bih pogriješio ni potrebna neka sposobnost data u tu svrhu od Boga, nego se događa da grijehim zbog toga što sposobnost prosudbe istine, koja mi je od Njega data, u meni nije beskonačna.

Ipak, to još posve ne zadovoljava; jer pogreška nije čisti *nijek (negatio)*, nego je *lišenost ili nedostatak (privatio sive carentia)* stanovite spoznaje koja bi nekako trebala biti u meni; a uzevši u obzir Božju narav ne čini se mogućim da bi on pridao meni kakvu sposobnost koja nije savršena u svojem rodu, ili koja je lišena kojeg njojzi potrebna savršenstva. Jer, ako je točno da što je savršeniji tvorac to od njega proizlazi savršenija tvorevina, kako može onda onaj najviši stvoritelj svih stvari načiniti nešto što nije savršeno u svim svojim svojstvima?! Nema sumnje da me je Bog mogao stvoriti takvim da nikad ne pogriješim; niti pak ima sumnje u tome da uvijek kani ono što je najbolje: je li stoga bolje da se varam nego da se ne varam?

Ali kad o tome pažljivije rasudim, dolazi mi na um da se ne trebam čuditi što postoje od Boga učinjene stvari kojima razloge ne razumijevam; isto tako ne treba sumnjati u njegovu egzistenciju, jer možda spoznajem kako i neke druge stvari postoje, o kojima također ne shvaćam *zašto* i *kako* ih je načinio. Jer kad već znam kako je moja narav slabašna i ograničena, dok je narav Božja neizmjerana, neshvatljiva, beskonačna, iz samog toga dostatno saznajem da su u njemu moguće bezbrojne stvari o uzrocima kojih ništa ne znam; i zbog toga jedinog razloga mislim da u *prirodnim* stvarima ništa ne vrijedi sav onaj rod uzroka koji se izvlači iz svrhe; a isto tako bez lakoumlja ne mogu ni pomisliti da se mogu istražiti svrhe Božje.

Dalje mi dolazi u pamet da - kad god istražujemo savršenstvo Božjih djela - stvorove ne treba promatrati posebice, nego valja pregledati svu općenitost stvari; jer ako je stvar izdvojena - možda i ne nezasluženo - činit će se nesavršenom, dok će biti najsavršenija kao dio svjetske cjeline iako sam - po onome što htjedoh sumnjati u sve - zasigurno spoznao dosad da ništa ne egzistira osim mene i Boga, ipak - zbog toga što uvidjeli neizmjernu Božju moć - ne mogu zanijekati da je mnoge druge stvorio ili barem mogao stvoriti, kako bih ja time stekao vrijednost tek jednog dijela u ukupnosti stvari.

Zatim, prilazeći bliže sebi samomu i istražujući koje su moje pogreške (koje same dokazuju bilo koje nesavršenstvo pri meni) opažam da one ovise od dva uzroka koji istodobno djeluju, to jest od sposobnosti spoznavanja koja je u meni i od sposobnosti izabiranja ili od slobode izbora, naime od razuma (*intellectus*) i istodobno od volje (*voluntas*). Jer samim razumom zahvaćam tek ideje o kojima *mogu donositi sud*, i tako promatrano nema u njemu nikakve pogreške; iako možda egzistiraju nebrojene stvari o kojima u meni nema nikakve ideje, ipak ne mogu reći da sam njih *lišen*, nego samo negativno - da mi *nedostaju*, jer me mogu zaista navesti kakav razlog kojim bih dokazao kako je Bog meni trebao dati veću sposobnost spoznavanja nego što mi je dao; i ma koliko ga razumio kao vična umjetnika, ipak ne mislim da je on trebao u pojedina od svojih djela staviti sva savršenstva koja u neka djela može staviti. Isto se tako ne mogu požaliti da od Boga nisam primio dostatno široku i savršenu volju, ili slobodu izbora; jer doista doživljam kako je ne sputavaju nikakve ograde. I što mi se još čini veoma značajnim, nema u meni ni jedne druge stvari koja bi bila tako savršena ili velika, a da ne bih mogao zamisliti da može biti još savršenija i još veća. Jer ako, primjera radi, razmotrim sposobnost razumijevanja (*facultas intelligendi*), odmah priznajem kako je ona u meni premalena i veoma konačna, ali istodobno oblikujem ideju jedne druge što je mnogo veća, *čak najveća i beskonačna*, i već zbog samog toga što ja tu ideju mogu oblikovati, uviđam da ona pripada Božjoj naravi. Isto tako, istražim li sposobnost pamćenja ili zamišljanja (*facultas recordandirel imaginandi*), ili bilo koju drugu, ne nalazim ni jedne koja u mene ne bi bila slabašna i ograničena, a u Bogu neizmjerena. Jedina je volja ona - ili *sloboda izbora* - koju u sebi otkrivam tolikom da ideju ni jedne druge ne mogu zamisliti većom; stoga ja po njoj razumijevam da sam stanovita slika i prilika Božja. Jer, iako je ona veća, i bez ikakve usporedbe, u Bogu nego u meni, *kako* iz razloga spoznaje i moći koje su uz nju vezane, i koje nju čine jačom i djelotvornijom, *tako* i iz razloga predmeta, jer se proteže na više stvari, ipak - promatrana formalno (*formaliter*) i točno sama po sebi - ne čini mi se većom, budući je samo u tome što isto možemo činiti ili ne-činiti (to jest potvrđivati ili nijekati, slijediti ili izbjegavati), ili prije tek u tome da se mi, pri onome što sam razum predlaže za potvrdu ili nijek, za prihvaćanje ili izbjegavanje, ponašamo tako da ne osjećamo da nas na to nagoni bilo koja izvanjska sila. A nije potrebno ni da se mogu zanositi na obje strane, kako bih bio slobodan, nego suprotno, što se. više držim jedne, bilo zbog toga što u njoj bjelodano razumijem razlog istine i dobrote, bilo zbog toga što je Bog tako ugodio mojim najdubljim mislima, to je slobodnije izabirem; jer, doista, ni božanska milost ni prirodna spoznaja ne umanjuju slobodu, nego je dapače uvećavaju i osnažuju. Dok je *neodlučnost (indifferentia)* koju doživljam kad me nikakav razlog ne nagoni na jednu stranu više nego na drugu, najniži stupanj slobode, i nije znak nikakva savršenstva u njoj, nego tek manjka u spoznaji, ili *stanovita poreknuća (sive negatione no quandano)*; jer ako bih uvijek jasno vidio što je dobro i istinito, nikad ne bih promišljao kako valja suditi ili što treba izabrati; te tako, koliko god slobodan, ipak ne bih nikad mogao biti neodlučan.

Po tima shvaćam da uzrokom mojih pogrešaka ne može - uzeta sama za sebe - biti sila volje, koju imam od Boga, jer je sveobuhvatna i savršena u svojoj vrsti; a ne može to biti ni sposobnost razumijevanja, jer što god razumijevam, kako od Boga treba da razumijevam, sumnjivo ispravno razumijevam, i nemoguće je da se varam u tome. Odakle onda potječu moje pogreške? Naravno, jedino od tuda što - dok volja doseže dalje od razuma - ne zadržavam je u istim granicama, nego je protežem i na one stvari koje ne razumijem; a kako pri tome biva neodlučna, lako odstupa od istinitog i dobrog, te se ja tako varam i griješim.

Primjera radi, kad sam ovih dana istraživao egzistira H štogod u svijetu, te ustvrdio da već po samom tome što istražujem bjelodano proizlazi da sâm egzistiram, nisam mogao ne prosuditi da je istinito ono što tako jasno razumijevam; ne stoga što bijah na to nagnan nekom izvanjskom silom, nego zato što od velike svjetlosti u razumu nastade veliko nagnuće volje, te sam u to to svojevoljnije i slobodnije vjerovao što sam manje bio neodlučan prema tome. Sad pako, ne samo što znam da egzistiram ukoliko sam stvar što misli, nego mi se još javlja ideja tjelesne prirode, pa se događa te sumnjam da li je misleća priroda koja je u meni, ih koja je štoviše ja sâm, drugačija od same tjelesne prirode, ili su obje iste; i predpostavljam da mojem razumu nije dosad pružen nikakav dokaz koji bi me uvjerio više u jedno nego u drugo. Zaista, zbog toga sam neodlučan da li da jedno ili drugo potvrdim ili zaniječem, ili da pak ništa ne sudim o toj stvari.

Dapače, ta neodlučnost se ne preteže samo na one stvari o kojima razum ništa jasno ne spoznaje, nego uopće na sve one koje dostatno jasno ne spoznaje u isto ono doba kad volja o njima odlučuje: koliko me god naime vjerojatna nagađanja vukla na jednu stranu, sama spoznaja kako su posrijedi tek nagađanja, a ne sigurni i nedvojbeni razlozi, dostaje da nasuprotno okrene moj pristanak. To je ono što sam dostatno iskusio ovih dana kad sam pretpostavio da je jednostavno lažno sve ono u što sam ranije bio vjerovao kao u posve istinito, a samo na temelju toga što sam otkrio da se o tome može sumnjati.

Ako pak dostatno jasno i odjelito ne uviđam *što jest istinito (quid verum sit)* očito je da ispravno postupam i da se ne varam ako se ustežem donijeti kakav sud. Ali ako štogod potvrđujem ili niječem, onda se ispravno ne služim slobodom izbora; pa okrenem li se onoj strani koja je lažna, jasno je da se varam; *prigrim li pak drugu*, pogodit ću nekim slučajem istinu, ali time neću biti lišen krivice, jer je prirodnoj svjetlosti bjelodano da uvid razuma mora uvijek predhoditi određenju volje. U toj neispravnoj upotrebi slobodnog izbora nalazi se onaj manjak od kojeg se sastoji oblik (*forma*) pogreške: manjak je, reći ću, u samom postupku, koliko taj potječe od mene, a ne nalazi se u sposobnosti koju sam primio od Boga, niti pak u djelovanju ukoliko ono od njega ovisi.

Isto tako nemam nikakva razloga žaliti se što mi Bog nije dao veću moć razumijevanja (*vis intelligendi*) ili što mi nije

dao veću prirodnu svjetlost (*lumen naturale*) nego što mi je dao, jer je u naravi konačnog razuma da mnoge stvari ne razumije, i jer je u naravi stvorenog razuma da bude konačan; nego trebam biti zahvalan onomu koji mi nije nikad ništa dugovao, na onome što mi je podario, a ne da mislim kako me je on lišio, ili mi je uskratio, onoga ili ono što mi nije dao.

A nemam razloga žaliti se ni zbog toga što mi je dao volju koja dalje doseže od razuma; i jer se volja sastoji od jedne jedine stvari i jer je nedjeljiva, čini se da je njezina narav takva te ne dopušta da joj se štogod oduzme; a zapravo, što je ona šira, to veću zahvalnost dugujem njezinu davatelju.

Ne trebam se, napokon, žaliti ni zbog toga što Bog sudjeluje sa mnom u izvedbi onih činova volje, ili onih sudova, u kojima se varam: ti činovi su općenito istiniti i dobri, utoliko ukoliko ovise o Bogu, i na neki je način u meni više savršenstva što njih mogu izvoditi nego da ne mogu. *Manjku* pak, u kojem je jedini formalni uzrok lažnosti i grijeha, ne treba nikakva Božjeg sudioništva, jer nije stvar, i pripisuje li se Bogu kao uzrok ne treba to ni nazivati manjkom (*privatio*), nego tek nijekom (*negatio*). Jer doista nije nikakvo nesavršenstvo u Bogu zbog toga što je meni podario slobodu pristanka ih nepristanka na neke stvari o kojima u moj razum nije stavio jasno i odjelito uviđanje, nego je izvan svake sumnje nesavršenstvo u meni zbog toga što se dobro ne služim tom slobodom i donosim sud o onim stvarima koje točno ne razumijevam. Vidim da bi Bog mogao lako učiniti da se nikad ne varam, iako bih ostao slobodan i ograničene spoznaje: tj. ili da podijeli mojem razumu jasno i odjelito razumijevanje svih stvari o kojima bih ikad razmišljao; ili da tako čvrsto utisne u moje pamćenje - kako nikad ne bih zaboravio - da ne donosim sud ni o jednoj stvari koju ne bih razumio jasno i odjelito. I lako shvaćam da, promatran kao stanovita cjelina, mogao bih biti savršenijim no što sam sad, kad bi me Bog načinio takvim. Ali ne mogu stoga nijekati da je nekako veće savršenstvo u cjelokupnosti svemira zbog toga što su neki od njegovih dijelova lišeni pogrešaka, *dok drugi nisu*, nego da su svi posve slični. I nemam nikakvo pravo žaliti se zbog toga što je Bog htio da na svijetu postojim kao osoba koja nije od svega vrsnija i savršenija.

Osim toga, ako se već ne mogu suzdržati od pogrešaka onim prvim načinom, koji ovisi o bjelodanu uviđanju svih onih stvari o kojima se razmišlja, mogu barem onim drugim, koji *ovisi samo od toga* da se sjetim, da se ne donosi sud o stvari kad god nije istina bjelodana; jer, premda sam svjestan slaboće koja je u meni, da se ne mogu uvijek čvrsto držati jedne te iste spoznaje, ipak mogu postići pažljivim i čestim meditiranjem da se nje prisjetim kadgod ureba, te tako steknem stanovitu naviku da ne griješim.

A kako je u tome glavno i najveće čovjekovo savršenstvo, cijenim da korist od današnje meditacije nije malena: time što sam istražio uzrok pogreške i lažnoće. I zaista ništa drugo ne može biti uzrok nego ono što objasnih; jer, kad god pri donošenju sudova volju tako obuzdavam da se ona preteže samo na ono što joj je jasno i odjelito razumom podneseno, naprosto ne mogu pogriješiti, jer svako jasno i odjelito poimanje nedvojbeno jest nešto (*aliquid*), i stoga ne može biti od *ništa* (*a nihilo*), nego mu je nužno Bog uzročnik, Bog - kažem - onaj najsavršeniji, koji ne može biti lažan; stoga je sud nedvojbeno istinit. I nisam danas samo naučio čega mi se valja čuvati da nikad ne pogriješim, nego istodobno i što mi je činiti da postignem istinu; i do nje ću zaista doći ako se dostatno držim samo onoga što savršeno razumijevam, a sustežem se onih stvari koje poimam zamršeno i nejasno. Na to ću ubuduće brižno paziti.

V. MEDITACIJA

O ESENCIJI MATERIJALNIH STVARI I JOŠ JEDNOM O BOŽJOJ EGZISTENCIJI

Ostaje mi istražiti još mnogo toga o Božjim atributima, mnogo toga o naravi mene samoga i mojeg duha; ah time ću se pozabaviti možda jednom drugom zgodom, dok mi se sad ništa drugo ne čini prečim (pošto sam primijetio čega se treba čuvati i što valja činiti kako bi se došlo do istine) nego da se pokušam izbaviti iz sumnje u koje sam bio zapao prošlih dana, te da razvidim može li se otkriti što god sigurno u materijalnim stvarima.

Samo, prije nego što istražim da li neke takve stvari egzistiraju izvan mene, moram razmotriti njihove ideje ukoliko su u mojoj svijesti, i vidjeti koje su od njih odjelite, a koje zbrkane.

Tako, prije svega odjelito zamišljam *kolikoću* (*quantitas*), koju filozofi obično nazivaju stalnom, ili protežnost te kolikoće ih bolje protegnuće kakve stvari u dužinu, širinu, dubinu; tu ubrajam različite dijelove; pa tim dijelovima pripisujem veličine, likove, položaj i mjesna gibanja (*motus locales*), a tim gibanjima opet bilo koje trajanje.

I nisu te stvari samo tako, općenito promatrane, meni posve poznate i bjelodane, nego - pažljivo promatrajući - poimam i nebrojene pojedinosti o likovima, o broju, o gibanju i sličnome, istina o kojima toliko je očita i tako sukladna s mojom naravi, da kad ih prvi put otkrivam ne čini mi se da upoznajem što god novo koliko da se prisjećam onoga što sam prije znao, ili da tek sad opažam one stvari koje su već odavno bile meni, samo što im prije nisam obratio pozornost svojeg duha.

A ono što je ovdje, mislim, vrijedno najviše pozornosti jest da u sebi otkrivam nebrojene ideje o stanovitim stvarima za koje se, premda možda izvan mene nigdje ne egzistiraju, ipak ne može reći da su ništa; pa iako o njima nekako svojevolumeno mislim, ipak ih ja nisam izmislio, nego one imaju svoje istinske i nepromjenljive naravi. Kao kad, naprimjer, zamislim trokut, onda možda takav lik izvan moje svijesti nigdje na svijetu ne egzistira niti je egzistirao, pa ipak posve je određena njegova narav, ili esencija, ili oblik, koji je nepromjenljiv i vječan, što ja nisam izmislio,

i koji ne ovisi o mojem duhu; kao što proizlazi iz toga da se mogu dokazati različita svojstva dotičnog trokuta, naime da su tri njegova kuta jednaka dvoma pravim, da je nasuprot njegova najvećeg kuta najveća stranica i slično, što sve sad - htio ili ne htio - jasno spoznajem, čak i ako nikad prije nisam o tome razmišljao kad sam zamišljao trokut, te to tako nisam izmislio.

Samog se predmeta opet ne tiče, ustvrdim li kako mi je možda putem osjetila od izvanjskih stvari došla ta ideja trokuta, jer sam naime nekoliko puta viđao tijela trokutnog lika; mogu ja izmisliti druge nebrojene likove, o kojima ne može biti nikakve sumnje da su mi ikad došli spomoću osjetila, pa da ipak uzmognem i o njima, ništa manje nego o trokutu, dokazati različita svojstva. Svi su ti likovi zaista istiniti, kad ih jasno spoznajem, te su stoga nešto, a ne jednostavno ništa: bjelodano je naime - sve ono što je istinito jest nešto; a već sam dostatno dokazao da su istinite sve one stvari koje jasno spoznajem. A da to i nisam dokazao, takva je zaista narav mojeg duha da ne mogu ne pristati na njih barem sve dotle dok ih jasno zahvaćam; a sjećam se kako sam uvijek već i prije ovog vremena - kad sam najviše pristajao uz osjetilne predmete - bjelodano priznavao kao najsigurnije od svih ostalih one istine koje pripadaju likovima ili brojevima, ili ostalim stvarima u aritmetici ili geometriji ili *uopće čistoj i apstraktnoj matematici*.

Ako već samo iz toga što mogu ideju bilo koje stvari izvući iz svoje svijesti, proizlazi da sva ona svojstva za koja jasno i odjelito shvaćam da pripadaju toj stvari njoj zaista i pripadaju, zar se odatle ne može izvesti i dokaz o Božjoj egzistenciji? Zaista, njegovu ideju, to jest ideju najsavršenijeg bića, ne nalazim u sebi ništa manje nego ideju bilo kojeg broja lika ili broja; i ništa manje jasno i odjelito razumijevam kako njegovoj naravi pripada da uvijek egzistira, upravo kao što ono što dokazujem o nekom liku ili broju pripada prirodi toga lika ili broja; pa i kad ono o čemu sam proteklih dana meditirao ne bi bilo sve istinito, Božja bi egzistencija morala u mene imati barem onaj stupanj sigurnosti koji su dosad imale matematičke istine.

Premda, zapravo, sprve ovo nije posve bjelodano, nego poprma donekle oblik sofizma. Jer sam, naime, naviknuo u svim ostalim stvarima razlikovati egzistenciju od esencije, lako sebe nagovaram da se ona može odvojiti i od Božje esencije, te tako zamisliti da Bog ne egzistira. Ali kad se pozornije promisli, očito je da se isto tako ne može Božja egzistencija odvojiti od Božje esencije kao što se od esencije trokuta ne može odvojiti da je veličina njegovih triju kutova jednaka dvoma pravim. Ili kao što se ne može odvojiti ideja brijega od ideje doline: stoga je isto tako neprihvatljivo misliti Boga (to jest: najsavršenije biće) kojem nedostaje egzistencije (to jest: kojemu manjka neko savršenstvo) kao i brijeg kojem manjka dolina.

Ali uistinu, to kad ne mogu Boga zamisliti nego kao egzistirajućeg -kao što ne mogu zamisliti brijeg bez doline, a zaista

zbog toga što zamišljam brijeg s dolinom iz toga nikako ne slijedi da bilo koji brijeg na svijetu postoji - nikako zbog toga što mislim o Bogu kao egzistirajućem ne slijedi da Bog egzistira: jer moje mišljenje ne nameće nikakvu nužnost (*necessitas*) stvarima; pa kao što se može zamisliti krilat konj, iako ni jedan konj nema krila, tako možda mogu izmisliti i egzistirajućeg Boga, iako nikakav Bog ne egzistira.

Naravno, tu se krije sofizam; jer zbog toga što ne mogu misliti o brijegu bez doline, nikako ne slijedi da igdje egzistira brijeg i dolina, nego samo da se brijeg i dolina - egzistirah ili ne egzistirali - ne mogu odvojiti jedno od drugoga. Dočim, zbog toga što o Bogu ne mogu misliti nego kao o egzistirajućem, slijedi da je egzistencija neodvojiva od Boga, te da on stoga istinski egzistira; i ne zbog toga što to postiže moje mišljenje ili što ono bilo kojoj stvari nameće neku nužnost, nego naprotiv, jer takvo moje mišljenje određuje nužnost same stvari, naime Božje egzistencije: jer meni nije slobodno misliti o Bogu bez egzistencije (to jest: o najsavršenijem biću bez najvišeg savršenstva), kao što mi je slobodno zamišljati konja s krilima ili bez njih.

Isto tako ovdje ne treba reći da je potrebno pretpostaviti egzistirajućeg Boga, pošto sam već bio utvrdio da on posjeduje sva savršenstva - a egzistencija je tek jedno od njih - pa prva pretpostavka i nije bila potrebna; kao što nije potrebno ni da ja vjerujem kako se u svim četvrtastim likovima može ucrtati krug; a kad bi to ipak pretpostavio, morao bih povjerovati da se u rombu može nacrtati krug, što je očigledno lažno. Jer, iako nije *nužno* da se ikad upustim u bilo koju misao o Bogu, ipak kad god mi se sviđa misliti o prvom i najvišem biću, te njegovu ideju izvaditi iz riznice svojeg duha, nužno je da mu pripišem sva savršenstva, iako ih sad ne moram ni sva nabrajati, niti se posebnima pozabaviti: a ta nužnost posve dostaje da poslije, pošto spoznam kako je egzistencija savršenstvo, ispravno zaključim da egzistira prvo i najviše biće: kao što nije potrebno da zamislim bilo koji trokut, ali kad god hoću razmatrati pravokutni lik samo s tri kuta, nužno je da mu pripišem svojstva iz kojih ispravno slijedi da sva tri njegova kuta nisu veća od dva prava kuta, iako ja baš to zasad ne opažam. A kad istražujem koji se likovi mogu ucrtati u krug, nikako nije nužno da mislim kako se tu ubrajaju svi četverostrani likovi; što više, ne mogu takvo što ni zamisliti, sve dotle dok ne želim prihvatiti ništa ukoliko to ne razumijevam jasno i odjelito. Stoga je golema razlika između takvih lažnih pretpostavki i istinskih ideja koje su mi urođene, a od kojih je prva i glavna ideja Boga. Jer zaista - na različite načine shvaćam kako ona nije štogod izmišljeno, ovisno o mojem mišljenju, nego je slika istinske i nepromjenljive naravi: jer, prvo, ne mogu smisliti nijednu drugu stvar čijoj bi esenciji pripadala egzistencija, osim samog Boga; i, drugo, jer ne mogu razumjeti dvojicu ili više takvih Bogova, i jer, pretpostavivši da jedan egzistira, jasno uviđam kako je nužno da je vječno i otprije egzistirao i da će egzistirati u vječnosti; te zahvaćam u Bogu još mnoge druge stvari od kojih ja ni jednu ne mogu ni oduzeti ni izmijeniti.

Ali, kojom god se vrstom razloga poslužio, uvijek se vraća na to da me u cijelosti mogu uvjeriti samo one stvari koje poimam jasno i odjelito. Pa iako od tih koje tako poimam neke svakomu su dostupne, dok se druge otkrivaju samo onima koji ih izbližeg razmotre i pumnije istraže, ipak i te - pošto se napokon otkriju - nisu ništa manje sigurne od onih prvih. Iako se, na primjer, ne čini tako jednostavnim da je u pravokutnog trokuta kvadrat nad osnovicom jednak zbroju kvadrata obaju stranica kao i da osnovica leži nasuprot najvećem kutu trokuta, ipak se i tomu ništa manje vjeruje pošto je jednom spoznato. Što se pak samog Boga tiče, da nisam zatrpan predrasudama, i da slike sjetilnih stvari ne opsjedaju moje *mišljenje (cogitatio)*, niti bih od njega što prije niti lakše spoznao; jer što je samo po sebi očitije nego da jest, da egzistira najviše biće ili Bog, jedini čijoj esenciji pripada egzistencija?

Zatim, iako je trebalo da pažljivo razmatram kako bih i to shvatio, sad ne samo što sam u to jednako siguran kao i u sve ostalo što mi se čini najsigurnijim, nego dapače uviđam da od tog samog ovisi tako i sigurnost (nesumnjivost) drugih stvari, da se bez njega ne može ništa nikad savršeno spoznati.

Jer, premda sam takve naravi da ne mogu ne vjerovati da je istinito ono što zahvaćam veoma jasno i odjelito, ja sam *još i* takve naravi da ne mogu duhovni pogled upirati uvijek u jednu te istu stvar kako *bih je jasno shvatio*, pa mi se često vraća sjećanje na ranije donesen sud, i kako više ne pazim na razloge zbog kojih sam takvo štogod sudio, lako mi se mogu podmetnuti drugi razlozi koji bi me lako - ako bih zaboravio na Boga - mogli odvratiti od mojeg mnijenja, te tako ne bih nikad imao istinskog i sigurnog *znanja (scientia)* o bilo čemu, nego tek nestalna i promjenljiva *mnijenja (opiniones)*. Tako, na primjer, kad promatram narav trokuta, meni - koji poznajem načela geometrije - najbjelodanijim se čini što su tri njegova kuta jednaka dvoma pravim, i nikako ne mogu ne vjerovati da je to istinito, sve dok se držim dokaza o tome; ali čim oštricu svojeg duha odmaknem od toga - pa iako se još sjećao da sam ga najjasnije spoznao - ipak se može lako dogoditi da posumnjam u njegovu istinitost, ukoliko bih Boga smetnuo s uma. Mogu, naime sebe uvjeriti kako sam od prirode stvoren takvim da se pakatkad varam i u onim stvarima o kojima mislim kako ih najbjelodanije zahvaćam, osobito kad se sjetim kako sam često smatrao da su istinite i sigurne one stvari za koje sam poslije - na temelju drugih razloga - ustvrdio da su lažne.

Pošto sam jednom shvatio da Bog jest, te istodobno razumio da od njega ovisi sve ostalo i da on nije varljiv, pa otuda zaključio da su nužno istinite sve one stvari koje zahvaćam jasno i odjelito - čak ako više i ne pazim pominjivo na one razloge zbog kojih prosudih da je dotično istinito - nego se samo prisjećam da sam bio uvidio jasno i odjelito - ipak se više ne može navesti nikakav suprotan razlog koji bi me naveo na sumnju, nego ja posjedujem istinsko i sigurno *znanje*. I ne samo o tome, nego i o svim ostalim stvarima za koje se sjećam da sam ih nekoć dokazao, kao o geometriji i sličnom. Što

će mi se sad prigovoriti? Da sam načinjen takvim da se često varam? Ali ja već znam da se ne mogu prevariti u onim stvarima koje jasno razumijevam. Ili da sam mnoge stvari smatrao istinskim i sigurnim, za koje sam poslije otkrio da su lažne? Ali ni jednu od tih ne bijah zahvatio jasno i odjelito, nego sam - ne poznavajući pravila istine - povjerovao možda u njih zbog drugih razloga, za koje sam kasnije otkrio da su manje pouzdani. Što će se dakle reći? Da sam možda (kao što sam prije već bio prigovorio) u snu, ali da sve ono o čemu sad mislim nije ništa istinitije od onoga što se zbiva usnulu čovjeku? *Ali ni to ništa ne mijenja*; jer zaista, ako sam i u snu, ono što je bjelodano mojem razumu, to je i u cijelosti istinito.

I tako jasno uviđam da sigurnost i istina svakog znanja ovise od same spoznaje istinskog Boga, toliko da prije no što njega ne upoznah nisam mogao savršeno spoznati ništa ni o jednoj stvari. Sada pak mogu jasno i sigurno spoznati neizmjerljivo mnogo toga, kako o samom Bogu i drugim predmetima razuma, tako i o cijeloj tjelesnoj prirodi, koja je predmet čiste matematike.

VI. MEDITACIJA

O EGZISTENCIJI MATERIJALNIH STVARI I O STVARNOJ RAZLICI IZMEĐU DUHA I TIJELA

Preostaje mi još ispitati da li egzistiraju materijalne stvari. Znam da one barem - ukoliko su predmet čiste matematike - mogu egzistirati, kad ih već zahvaćam jasno i odjelito. Nema naime nikakve sumnje da je Bog u stanju proizvesti sve ono što sam ja u stanju tako zahvatiti; i prosudio sam kako je njemu samo onda nemoguće načiniti štogod ako je protuslovno da ja to jasno zahvatim. Pored toga, iz same sposobnosti zamišljanja (*facultas imaginandi*) - o kojoj osjećam da se njome služim dok se bavim tim materijalnim stvarima - čini se da slijedi kako one egzistiraju; jer pokušam li podrobnije istražiti što je imaginacija, izlazi da ona nije ništa drugo nego stanovita primjena spoznajne sposobnosti (*facultas cognoscitiva*) na tijela što su joj izravno nazočna, te stoga egzistirajuća.

A da bi to bilo jasno, istražiti ću prvo razliku između *imaginacije* i čistog *razumijevanja* (*intellectio*). Kad, na primjer zamišljam trokut, ne samo što razumijevam da je to lik omeđen s tri strane, nego istodobno oštricom duha uviđam kao da su te tri stranice izravno nazočne, a to je ono što nazivam *zamišljati* (*imaginari*). Ako pak želim misliti o »*tisućokutniku*«, doduše dobro razumijem kako je to lik što se sastoji od tisuću stranica, kao što razumijem da je trokut lik koji se sastoji od tri stranice; ali tih tisuću stranica ne zamišljam na isti način, niti ih vidim kao da su nazočne. Pa iako tad - zbog navike da uvijek nešto zamišljam kad god mislim o tjelesnoj stvari - i predočim sebi možda neki zbrkan lik, ipak je bjelodano da on nije tisućokutnik, jer ni u čemu nije različit od onog lika koji bih sebi predstavio da mislim o myriogon-u (liku s deset tisuća kutova) ili bilo kojem drugom liku s više stranica, i jer ne pridonosi ništa spoznaji onih svojstava po kojima se tisućokutnik razlikuje od ostalih višekutnika. Ako je pak pitanje o peterokutu, njegov lik mogu razumjeti - kao i lik tisućokuta - i bez pomoći imaginacije; ali ga mogu i zamišljati, to jest: obuhvaćajući svojim duhovnim okom njegovih pet stranica, kao i površinu koju omeđuju; i tu jasno opažam kako mi je potreban svojevrsan poseban duševni napor za *zamišljanje* (*ad imaginandum*) koji mi nije potreban za *razumijevanje* (*ad intelligendum*): te taj novi duševni napor jasno pokazuje razliku između zamišljanja (*imaginatio*) i čistog razumijevanja (*intellectio*).

Pri tome primjećujem da ta snaga zamišljanja koja je u meni - utoliko ukohko se razlikuje od moći razumijevanja, nije nužna za moju esenciju, tj. za esenciju mog duha; jer, sve da nje i nemam, nesumnjivo bih ipak ostao isti onaj koji sam sad; iz toga čini se slijedi da ona ovisi od nečega što je različito od mene. I lako razumijevam - egzistira li neko tijelo s kojim je duh tako povezan da ga može promatrati po svojoj volji - onda je moguće da ja tjelesne stvari zamišljam upravo spomoću toga; i tako da se taj način mišljenja samo utoliko razlikuje od čistog razumijevanja što se duh - dok *razumijeva* - nekako okreće prema sebi samome te promatra neku od ideja koje su u njemu; a kad *zamišlja*, okreće se tijelu i u njemu promatra nešto što je u skladu ili s idejom koju je sam smislio ili primio osjetilno. Lako, kažem, razumijevam da zamišljanje (*imaginatio*) može tako nastati, ukoliko tijelo egzistira; i kako nema nikakva drugog načina jednako pogodnog da se to objasni, zaključujem iz toga da tijelo *vjerojatno* (*probabiliter*) egzistira; ali samo *vjerojatno*, i kohko god pomno sve istražio, ipak ne vidim da se, iz te odjelite ideje tjelesne naravi (koju nalazim u svojoj imaginaciji) može izvesti ikakav argument po kojem bi se nužno zaključilo da neko tijelo egzistira.

Pored te tjelesne prirode koja je predmet *čiste matematike*, uobičavam zaista *zamišljati* i mnoge druge stvari, kao što su boje, zvuci, ukusi, bol i slično, ah ništa tako odjelito; i budući da ja njih bolje shvaćam osjetilima putem kojih je, čini se, spomoću pamćenja došlo do zamišljanja, kako bih ih pogodnije obradio, moram na isti način postupiti i sa osjetilima te vidjeti da li se iz onog što primam onim istim oblikom svijesti koji nazivam *osjećanjem* (*sensus*), može izvući kakav dokaz o egzistenciji tjelesnih stvari.

Prvo ću prizvati u pamćenje kakve su stvari koje sam - kao primljene putem osjetila - nekoć smatrao istinitim, i na temelju kojih uzroka sam tako mislio; zatim ću ispitati uzroke zbog kojih sam poslije isto posumnjao, te ću napokon razložiti što mi je sad o njima držati.

Prvo sam osjetio da imam glavu, ruke, noge i ostale udove od kojih se sastoji ono tijelo koje sam smatrao ili dijelom sebe ili možda čak cijelim sobom; osjetio sam da to tijelo dolazi u dodir s mnogim drugim tijelima, koja na njega mogu djelovati različitim ugodama ili neugodama, i ugone sam ocjenjivao prema osjetu užitka, a neugode prema osjetu bola. A pored užitka i bola osjećao sam u sebi glad, žeđ i ostale slične žudnje; zatim stanovita tjelesna nagnuća prema veselosti, turobnosti, srdžbi i ostalim sličnim strastima; izvan sebe pak osjećao sam - osim protežnosti tijela, likova i gibanja, - u njima istima još i tvrdoću, toplinu i slična svojstva dodira; te dalje svjetlost, boje mirise, okuse i zvukove, po raznolikosti kojih razlikovah nebo, zemlju, mora i ostala tijela jedna od drugih. I zaista ne bez razloga - zbog *ideja* svih tih svojstava koje su se javile mojoj svijesti i koje sam jedine primio ispravno i neposredno - mišljah da sam osjetio stvari koje su sasvim

različite od moje svijesti, to jest: tijela od kojih su potekle te ideje; iskusio sam, naime, kako *one* meni pridolaze neodvisno od ikakva mojeg pristanka, tako te ne mogu nikakav predmet osjetiti (koliko god htio), ako nije nazočan mojem osjetilu, niti pak mogu ne osjetiti ga ako je nazočan. I budući su ideje primljene spomoću osjetila mnogo življe i izrazitije - i na svoj način odjelitije - od bilo kojih što bih ih *naumice i znatimice* izmislio razmišljanjem ili ih pak našao utisnute u svojem pamćenju, čini se da nije moguće da bi one potekle od mene samoga; stoga je preostalo još da su one pridošle od nekih drugih stvari. A kako o tim stvarima ni iz kojeg drugog izvora ne posjedujem znanje nego od tih samih ideja, nije mi u pamet moglo doći ništa drugo nego da su jedne slične drugima. I jer sam se sjetio kako sam se ranije bio poslušio osjetilima nego umom, i jer sam vidio da ideje koje sam sam izmislio nisu tako izrazite (kao one koje sam osjetilima primio i da sam ih većinom sastavio od njihovih dijelova), lako sam se uvjerio da nikakvu ideju nemam u razumu prije nego što sam je imao u osjetilima. Isto tako, ne bez razloga, vjerovao sam da ono tijelo koje sam s posebnim pravom nazvao svojim meni pripada više nego sva ostala: jer se od njega nisam mogao nikad odvojiti kao od ostalih; sve žudnje i sve afekte osjećao sam u njemu i za njega: i napokon, oćutio sam bol i nasladu u njegovim dijelovima, a ne u onim koji se nalaze izvan njega. Zašto pak zbog ne-znam-kojeg osjeta bola nastaje u duši tuga, a iz osjeta ugone neka radost, ili zašto me ne-znam-kakvo uvrnuće u utrobi, koje nazivam glađu, opominje da uzmem hranu, dok me suhoća grla opominje na piće i tako dalje - tomu zaista ne znam drugog uzroka nego da me je tako naučila priroda; jer zaista nema nikakve *srodnosti (affinitas)* - barem koliko ja razumijevam - između onog uvrnuća u utrobi i želje za uzimanjem hrane ili između stvari koja izaziva bol i misli o tuži što nastade zbog tog osjeta. Nego mi se činilo da sam i sve ostalo što sam sudio o osjetilnim predmetima naučio od prirode: ja sam, naime, vjerovao da je tomu tako prije nego što sam počeo odvajivati bilo koje razloge radi dokaza.

Ah poslije su mnoga iskustva malo-pomalo podrivala vjeru koju sam bio imao u osjetila; jer ponekad su tornjevi, koji su se izdaleka činili okruglim, izbliza se pokazali četverokutnim, a veliki kipovi, koji stajahu na njihovu vrhu, gledani sa zemlje činili se malenim; i u nebrojenim drugim takvim stvarima otkrio sam da su pogrešni sudovi utemeljeni na vanjskim osjetima. I ne samo na vanjskim nego i na unutrašnjim; jer što može biti unutrašnjije od bola? Pa ipak sam toliko puta slušao od onih kojima bijahu odsječene noga ili ruka kako im se činilo da od vremena do vremena osjećaju bol u onom dijelu tijela koji više nisu imali; stoga ni kod sebe nisam posve siguran da me neki dio tijela zaista boli, iako u njemu osjećam bol. Nedavno sam tima dodao još dva najopćenitija razloga za sumnju: *prvo*, ništa od onoga što sam vjerovao da osjećam dok sam budan nije takvo da ne bih mogao pomisliti da isto osjećam i dok snivam; i kako za ono koje mi se čini da osjećam u snovima ne vjerujem da potječe od stvari koje su smještene izvan mane, nisam uvidio zašto bih to prije povjerovao o onome što mi se čini da osjećam dok sam budan. *Drugo*, kako tad nisam još poznavao tvorca svojeg bića - ili sam se barem pretvarao da ne znam - nisam vidio što bi priječilo da budem po naravi tako načinjen da se varam, pa čak i u onome što mi se činilo najistinitijim. A što se tiče razloga koji su me ranije uvjerali u istinu osjetilnih stvari, nije mi bilo teško na njih odgovoriti. Kad mi se činilo da me priroda nagoni na mnoge stvari kojima se um opire, pomislio sam kako ne treba mnogo vjerovati onim stvarima kojima nas priroda poučava. Pa iako osjetilni opažaji nisu ovisili, od moje volje, ipak stoga nisam mislio da treba zaključiti kako oni potječu od stvari koje su različite od mene, jer je možda u meni neka sposobnost - iako meni još nepoznata - koja je njihov uzročnik.

Sad pak, pošto sam počeo bolje spoznavati sebe sama i svojeg tvorca, ne mislim da treba naprosto prihvaćati sve što dolazi od osjetila, ali ne treba ni u sve sumnjati.

Prvo, budući znam kako sve ono što jasno i odjelito razumijevam takvim od Boga može biti kakvim ga razumijevam; dovoljno je što mogu jasno i odjelito razumijevati jednu stvar bez druge, da bih bio siguran da je jedna različita od druge, jer barem Bog ih može postaviti ponaosob; i nije važno kojom moći biva tako da se smatraju različitim; te zato, samo zbog toga što znam da egzistiram i što opažam da ništa drugo ne pripada mojoj naravi ili esenciji nego jedino to što sam *stvar koja misli* ispravno zaključujem da se moja esencija sastoji jedino u tome što sam stvar koja misli. Pa iako možda (ili pak sigurno, kao što ću poslije kazati) imam tijelo, koje je sa mnom veoma prisno povezano, ipak - kako s jedne strane - imam jasnu i odjelitu ideju o sebi samome, ukoliko sam tek stvar koja misli i nije protežna, a - s druge strane - odjelitu ideju o tijelu ukoliko je tek protežna stvar, a ne ona koja misli, sigurno je da sam odista različit od svojeg tijela i mogu egzistirati bez njega.

Dalje, nalazim u sebi sposobnosti posebnih oblika mišljenja, naime: sposobnosti zamišljanja i osjećanja (*facilitates imaginandi et sentiendi*), bez kojih mogu sebe cijelog jasno i odjelito razumijeti, ali ne i obrnuto: njih bez sebe, tj. bez razumske supstancije u kojoj se one nalaze: one u svojem formalnom pojmu uključuju stanovito razumijevanje (*intellectio*), te po tome primjećujem da se one od mene razlikuju kao oblici (*modi*) od stvari (*res*). Prepoznajem i neke druge sposobnosti, kao što su promjena mjesta, poprimanje različitih likova i slično, koje ništa više nego prethodne ne mogu se razumijeti bez stanovite supstancije, u kojoj se nalaze, niti pak mogu egzistirati bez nje: jer je očito da one ukoliko egzistiraju, moraju biti u nekoj supstanciji tjelesnoj ili protežnoj, a ne razumskoj, pošto se u jasnu i odjelitu pojmu o njima nalazi stanovita protežnost, ali nikakvo razumijevanje. Istina je da se u meni nalazi i stanovita *trpna* sposobnost osjećanja (*passiva facultas sentiendi*), ili primanja i spoznavanja ideja osjetilnih stvari, ali njome se nikako ne bih mogao poslužiti da nije i stanovite *djelatne* sposobnosti (*activa facultas*), bilo u meni bilo u nekome drugom, sposobnosti da proizvede ili uzrokuje te ideje. A to zapravo ne može biti u meni samome, jer ne pretpostavlja nikakvo razumijevanje (*intellectio*), i jer

te ideje nastaju i bez moje suradnje, pa često i usprkos meni: preostaje dakle da bude u nekoj supstanciji različitoj od mene, u kojoj mora biti sva stvarnost bilo formalno bilo eminentno, koja je objektivno u idejama proizvedenim od te sposobnosti (kao što sam već primijetio), te je ta supstancija ili tijelo, ili tjelesna priroda, koja - naime - formalno sadržava sve ono što je u idejama objektivno; ili je zaista Bog, ili kakav stvor plemenitiji od tijela, u kojem je stvarnost eminentno sadržana. Ali, kako Bog nije *prijevaran*, bjelodano je da mi on nije te *ideje* dao, niti sâm neposredno, niti posredstvom kojeg drugog stvora, u kojem njihova *objektivna* stvarnost nije sadržana formalno, nego samo eminentno. I jer mi naprosto nije dao nikakvu sposobnost da to spoznam, nego naprotiv veliku sklonost da vjerujem kako one potječu od tjelesnih stvari, ne vidim kojim bi se načinom moglo razumjeti da on *nije* prijevaran, ako bi one potjecale od nekog drugog izvora a ne od tjelesnih stvari. Stoga: *tjelesne stvari egzistiraju*. Možda one sve i ne egzistiraju točno onako kako ih ja osjetilima poimam, jer je osjetilno poimanje u mnogim slučajevima veoma pomučeno i zbrkano; ali su barem u njima sve one stvari koje razumijevam jasno i odjelito, tj. općenito uzevši, koje su predmetom čiste matematike.

Što se pak tiče ostalih koje su ih posebne (kao da je sunce tolike veličine ili lika i sl.) ili nejasnije razumljive (kao svjetlost, zvuk, bol i si.), koliko god bile sumnjive i nesigurne, ipak - jer Bog nije varljiv, i jer nije moguće da se u mojim mislima pojavi bilo koja lažnoća a da mi Bog ne podari sposobnost da je ispravim - mogu gajiti čvrstu nadu *da mogu doći do istine* i o njima. A zaista nema nikakve dvojbe da nešto istine ima u svemu onome čemu me uči priroda: - jer pod prirodom - općenito gledano - ne shvaćam ništa drugo nego ili samog Boga ili raspored tvorevina kako je od Boga postavljen; a posebno pod svojom vlastitom prirodom ne shvaćam ništa drugo nego sklop svega onoga šta mi je dato od Boga.

Ništa me ta priroda izričitiije ne uči nego da imam tijelo, kojem je zlo kad osjećam bol, kojem treba hrane ili pića kad osjećam glad ili žeđ i slično; stoga ne trebam sumnjati da u njemu ima neke istine.

Priroda me također poučava - preko tih osjeta bola, gladi, žeđi itd. -da svojem tijelu nisam nazočan samo onako kako je brodar brodu, nego da sam s njim najprisnije povezan i gotovo pomiješan, tako da tvorimo jedinstven sklop.

Inače, kad se tijelo pozlijedi, ja - koji nisam ništa drugo nego stvar koja misli - ne bih zbog tog osjetio bol, nego bih tu povredu primio tek čistim razumom, kao što brodar vidom prima ako se štogod slomi na brodu; a kad tijelu zatreba hrane ili pića, i to bih tek *razumijevao*, a ne bih imao zbrkane osjete gladi i žeđi. Jer, zaista, ti osjeti žeđi, gladi, bola itd. nisu ništa drugo nego zbrkani oblici svijesti, nastali od spoja i mješavine tijela i duha.

Pored toga priroda me još poučava da oko mene egzistiraju različita druga tijela, od kojih mi je neka slijediti a neka izbjegavati. I zaista, zbog toga što osjećam veoma različite boje, zvukove, mirise, okuse, toplinu, tvrdoću i sl. s pravom zaključujem da u tim tijelima (od kojih dolaze različiti osjetilni opažaji) postoje stanovite različitosti (*varietates*) koje njima odgovaraju, iako im možda nisu slične (*similes*); a zbog

toga što su mi neki od tih opažaja ugodni a drugi neugodni, posve je sigurno da je moje tijelo (ili bolje rečeno: cijelo moje biće, ukoliko sam sklop tijela i duha) izloženo različitim ugodama i neugodama (*commodis et incommodis*) od okolnih tijela.

Ali postoje i mnoge druge stvari koje, iako se čine da sam ih od prirode naučio, zapravo sam ih poprimio od stanovite navike nesmotrena rasuđivanja, te se lako događa da su lažne: kao da je sav prostor u kojem se ništa ne zbiva što bi pokrenulo moja osjetila zapravo prazan; da je, na primjer u nekom toplom tijelu nešto što je posve nalik ideji topline koja se nalazi u meni, da je u *bijelom* ili *zelenom* ista *bjeloća* ili *zelenoća* koju osjećam; u gorkome ili slatkome isti okus i slično; da su zvijezde i tornjevi i ostala udaljena tijela upravo takve veličine i oblika kakvi se predstavljaju mojim osjetilima i tako dalje. AH kako ne bih ovdje štogod nedovoljno odjelito shvatio, moram točnije odrediti što zapravo podrazumijevam kažem li da me čemu *uči priroda*. Priroda ovdje, naime, uzimam u užem smislu, kao skup svega onoga što mi je od Boga dano; u tome su skupu sadržane mnoge stvari koje pripadaju samo duhu, kao šta je kad poimam da ne može bati raščinjeno ono što je jednom učinjeno i sve ostalo što mi je poznato po prirodnoj svjetlosti, a o čemu ovdje nije riječ; sadržane su i mnoge stvari koje se tiču samo tijela, kao da ono naniže teži i slično, čime se sad ne bavim, nego je riječ samo o onim stvarima koje su mi od Boga dane kao sklop duha i tijela. Tako ta priroda uči izbjegavati one stvari koje nanose osjet bola, a slijediti one koje pružaju osjet užitka i slično; ali se ne čini da nas ona uči i tomu da zaključujemo po tim istim osjetilnim opažajima - a bez prethodnog istraživanja razumom - o predmetima koji se nalaze izvan nas, jer se čini da spoznaja istine o njima pripada samo duhu, a ne sklopu (*compositum*) duha i tijela. Tako, iako kakva zvijezda ne podražuje moje oko ništa većim ognjem nego što je onaj od kakve zubljiice, ipak u tome nema nikakva stvarna ili pozitivna svojstva koje bi me navelo da vjerujem kako ona nije veća; ali, ja sam od svoje rane mladosti sudio tako bez razloga; zatim, iako kad se primaknem ognju osjećam toplinu, a kad se još više približim osjećam i bol, ipak nema nikakva dokaza koji bi me uvjerio da se u ognju nalazi štogod slično toplini, ili pak bolu, nego samo to da se u njemu nalazi nešto, pa ma šta to bilo, što u nama izaziva osjet topline ili bola; i dalje, ako u nekom prostoru nema ničega što pokreće moja osjetila iz toga ne slijedi da u njemu nema nikakva tijela: nego vidim kako sam navikao u tim i mnogim drugim stvarima preokretati prirodni poredak, jar onim istim osjetilnim opažajima (koji su zapravo od prirode dani samo zato da se duhu dojadi što je za onaj sklop -

kojeg je dio - ugodno ili neugodno, i samo su utoliko jasni li odjeliti) *služim se* kao pouzdanim pravilima za izravno spoznavanje esencije stvari koje su izvan nas, o čemu oni obavještavaju tek veoma nejasno i zbrkano.

Već sam ranije dovoljno izvidio kako se događa da - unatoč Božjoj dobroti - moji sudovi budu lažni. AU ovdje se javlja i nova poteškoća što se tiče onih stvari koje ja po prirodi trebam slijediti ili izbjegavati i što se tiče unutarnjih osjećaja u kojima mi se čini da sam opazio pogreške: kao kad tkogod, zaveden ugodnim ukusom kojeg jela, pojede otrov koji je u njemu skriven, ali priroda nas nagoni samo na to da žudimo za onim što je ugodna ukusa, a ne za otrovom, koji ona očito ne poznaje; pa se otuda ne može zaključiti ništa drugo nego da ta priroda nije sveznajuća: što i nije čudo, jer kako je čovjek ograničen, njemu i može pripadati samo priroda ograničena savršenstva.

A često se zaista varamo i u onome na što nas priroda nagoni: kao kad bolesnici žele piće ili hranu što će im ubrzo škoditi. Tu bi se možda moglo reći da oni griješe zbog toga što im je priroda izopačena; ali time se poteškoća ne uklanja, jer bolestan čovjek nije ništa manje stvor Božji od onoga koji je zdrav; pa se prema tome čini protuslovnim da on od Boga ima prijevartu prirodu. I kao što ura sastavljena od kolutića i utega ništa se manje ne pridržava svih zakona prirode kad je loše izrađena i točno ne pokazuje sate kao i kad u svakom pogledu udovoljava zahtjevu izrađivača, tako i ljudsko tijelo - promatram li ga kao stanovitu napravu - koja je od kostiju, živaca, žila, krvi i kože tako složena i sastavljena da ako u tijelu i nema nikakva duha, ipak ima sva gibanja koja sad u njemu ne potječu ni od vlasti volje niti od duha, pa lako uviđam da će njemu biti jednako prirodno - ako, primjera radi, boluje od vodene bolesti - trpjeti istu suhoću grla koja uobičajava duhu prenijet osjet žeđi, te time tako podesiti njegove živce i ostale dijelove da uzme napitak od kojeg se bolest povećava, kao što kad u njemu nikakve takve boljke nema, sličnom suhoćom ždrijela biva nagnan popiti piće koje mu je korisno. A doduše, uzimajući uobzir namjeravanu upotrebu ure, mogao bih reći da ona odstupa od svoje prirode kad točno ne pokazuje sate; pa na isti način, razmatrajući stroj ljudskog tijela kako je podešen za gibanje koje se u njemu ima odvijati, pomislio bih kako i ono odstupa od svoje prirode ako je njegovo ždrijelo suho i kad piće nije potrebno za njegov opstanak; pa ipak dostatno jasno opažam kako je ovo posljednje značenje *prirode* veoma različito od drugog: ono nije naime ništa drugo nego oznaka po mojem mnijenju - jer ja uspoređujem bolesnog čovjeka i loše načinjenu uru s idejom zdravog čovjeka i dobro izrađene ure i jer je ta oznaka izvanjska u odnosu na stvari o kojima je riječ: u drugom pravom značaju, pod prirodom razumijevam nešto što se zaista nalazi u stvarima i stoga sadržava neku istinu.

Zaista, iako u odnosu na tijelo bolesno od vodene bolesti *jest* vanjska oznaka kad se kaže da je njegova priroda izopačena, zbog toga što mu je ždrijelo suho a piće mu ne treba; u odnosu na cijeli sklop, ili na duh koji je sjedinjen s tim tijelom, nije to tek obična oznaka, nego je prava pogreška prirode, jer tijelo žeđa i kad će mu piće škoditi; i stoga ovdje ostaje još da se istraži kako da dobrota Božja ne spriječi da tako uzeta priroda ne bude prijevartna.

Prije svega ovdje primjećujem da je velika razlika između duha i tijela u tome što je tijelo po svojoj naravi uvijek djeljivo, dok je duh posve nedjeljiv; jer uistinu dok njega promatram, ili sebe sâma ukoliko sam tek stvar koja misli, ne mogu u sebi razlikovati nikakve dijelove, nego razumijevam da sam jednostavno jedna i cjelovita stvar; pa iako se čini da je s cijelim mojim tijelom sjedinjen cijeli duh, odsiječe li se noga ili ruka ili koji drugi dio tijela, ne vidim da je time išta oduzeto duhu; a ne mogu se njegovim dijelovima nazvati ni sposobnost htijenja, osjećanja, razumijevanja i sl., jer uvijek je jedan te isti duh koji hoće, koji osjeća, koji razumijeva. Nasuprot tome, ne mogu zamisliti ni jednu tjelesnu ih protežnu stvar koju - u svojem razmišljanju - ne bih lako mogao razdijeliti na dijelove, te je stoga i razumijevam kao djeljivu: i to bi jedino dostajalo da me pouči kako je duh od tijela posve različit, kad isto ne bih i od drugdje dostatno znao.

Primjećujem isto tako da svi dijelovi tijela ne djeluju neposredno na duh, nego samo na mozak, ili možda samo na jedan njegov mali dio, naime, onaj u kojem je smješten, kako kažu, *sensus communis* (zajedničko osjetilo); i kako god taj dio (epifiza) bio raspoložen, on to isto i duhu prenosi, pa ma kako u međuvremenu drugačije bili raspoloženi ostali dijelovi tijela, kao što pokazuju brojni pokusi koje ovdje nije potrebno navoditi.

Pored toga opažam da je narav tijela takva da se ni jedan njegov dio ne može pokrenuti, od strane nekog nešto udaljenog dijela, a da se na isti način ne bi mogao pokrenuti bilo kojim od dijelova što se nalaze između njih, iako taj udaljeni dio ne djeluje. Kao na primjer, ako se na užetu A, B, C, D povuče njegov posljednji dio D, pokrenut će se prvi dio A, kao što bi se mogao pokrenuti da se povuče jedan od dijelova što su između B i C, dok posljednji dio D ostaje nepokretan. Gotovo isto tako, kad osjetim bol u nozi, fizika me uči da taj osjet nastaje uz pomoć živaca koji se nalaze u nozi, i koji se poput užadi pružaju do mozga, i koji kad se povuku u nozi, povuku i unutrašnje dijelove mozga kojima pripadaju, te u njima izazivaju stanovito gibanje koje je od prirode podešeno tako da u duhu izazove osjećaj bola kao da je taj u nozi. Ali, kako ti živci moraju prijeći kroz golijen, bedro, bok, leđa i vrat - kako bi došli od noge do mozga - može se dogoditi da iako nije taknut onaj njihov dio koji je u nozi, nego jedan od onih koji se nalaze između, ipak u mozgu nastaje isto ono gibanje kao od pozlijedene noge, zbog čega će biti nužno da duh osjeti isti bol. Isto treba misliti i o svakom ostalom osjetu.

Napokon primjećujem, kako svako od onih gibanja što se odvijaju u onom dijelu mozga koji neposredno djeluje na duh, prenosi njemu tek jedan jedini osjet, ne može se u tome ništa bolje iznaći nego da ono njemu od svega što bi mu moglo prenijeti prenosi samo ono što najčešće i najviše pridonosi održavanju čovjekova zdravlja. Iskustvo nam posvjedočuje da

su takvi svi osjeti kojima smo obdareni od prirode; u njima se stoga ne može otkriti ništa što ne bi svjedočilo o moći i dobroti Božjoj. Tako kad se na primjer snažno i neuobičajno pokrenu živci koji su u nozi, onda njihovo gibanje - koje se preko moždine u hrptenjači prenosi do unutrašnjosti mozga - daje tu duhu znak da nešto treba osjetiti, naime bol koji je u nozi, čime se duh potiče da koliko je moguće - odstrani uzrok onoga što je nozi štetno. Istina, Bog bi mogao ljudsku prirodu urediti i tako da ono isto gibanje u mozgu prenese duhu nešto drugo: ili sebe sama, ukoliko je u mozgu ih ukoliko je u nozi, ili bilo što drugo; ali ništa drugo ne bi jednako pridonosilo održavanju tijela. Na isti način, kad ustrebamo pića, nastaje stanovita suhoća u ždrijelu, koja pokreće živce i s pomoću njih unutrašnjost mozga; pa to gibanje u duhu izaziva osjet žeđi, jer u cijeloj toj prigodi nije nama ništa korisnije znati nego da nam treba pića za održavanje zdravlja, i slično u ostalim slučajevima.

Iz toga je posve očito - bez obzira na neizmjernu Božju dobrotu - da ljudska priroda, kao spoj duha i tijela, ne može a da povremeno ne obmane. Jer, ako zbog nekog uzroka, ne u nozi, nego u bilo kojem od dijelova (kojima prolaze živci od noge do mozga, ili čak u samom mozgu) nastane posve isto gibanje kao kad je ozlijeđena noga, osjetit će se bol kao da je u nozi, i osjetilo će se naravno prevariti; pa kako ono isto gibanje u mozgu ne može a da duhu ne prenosi uvijek isti osjet, i on mnogo češće potječe od uzroka ozlijede noge nego bilo kojeg drugog dijela, bliže je razlogu da će duhu prenositi prije bol u nozi nego u nekom drugom dijelu tijela. I ako katkad suhoća ždrijela ne dolazi zbog toga što je piće potrebno za tjelesno zdravlje, nego potječe od nekog oprečnog uzroka - kao što je slučaj kod vodene bolesti - mnogo je bolje da ona tad vara nego da uvijek vara kad je tijelo u dobru stanju, te tako i u sličnim slučajevima.

Takvo razmatranje uvelike služi ne samo da primijetim pogreške kojima je sklona moja narav nego i da ih lako mogu ispraviti ili izbjeći. Jer, budući znam kako svi osjeti o onome što je tijelu potrebno mnogo češće znače istinito nego lažno, i budući se gotovo uvijek mogu poslužiti većim brojem njih kako bih istražio istu stvar, a još i pamćenjem (kojim se povezuje prošlost sa sadašnjošću), kao i razumom (koji otkriva sve uzroke zabluda), ne trebam se više bojati da su lažne one stvari koje mi svakodnevno prenose osjetila nego valja sumnje ovih nekoliko prošlih dana odbaciti kao pretjerane i smiješne. Osobito one općenitosti o sanjanju koje nisam razlikovao od bdijenja; sad pak primjećujem kako je golema razlika između toga dvoga, u tome što moje pamćenje moje snove nikad ne povezuje s ostalim postupcima života kao što to čini s onima koji mi se događaju budnomu; jer, zaista, ako mi se dok sam budan tkogod iznenada pojavi, a zatim odmah iščezne, kao što biva u snovima, tako da nisam vidio ni odakle je došao ni kamo je otišao, s pravom ću ga prije smatrati prikazom ili tlapnjom što je nastala u mojem mozgu, negoli zbiljskim čovjekom. A kad se pak događaju one stvari za koje odjelito primjećujem odakle, gdje i kad mi dolaze, te njihovo opažanje bez ikakva prekida povezujem sa cjelokupnim ostalim životom, posve sam siguran da mi se one događaju budnomu, a ne u snu. A ne trebam nimalo sumnjati u istinu o stanovitim stvarima, ako sam radi njihova ispitivanja okupio sva osjetila, pamćenje i razum, a ni jedno mi od njih nije dojavilo ništa što bi bilo protuslovno ijednomu od njih. Jer na temelju toga što Bog nije prijevaran, općenito proizlazi da se u tima ne varam. Ali kako nužda obavljanja svakodnevnih poslova ne pruža uvijek vremena za tako točno istraživanje, mora se pristati na to da je u posebnostima ljudski život često podložan pogreškama i mora se priznati slabost naše prirode.